

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Research Article
ARAşTIRMA MAKALESİ

Debûsî'nin İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavlini Terk Edip Kıyasla Amel Ettiğini İddia Ettiği Meseleler

Cemil Liv

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Fıkıh Anabilim Dalı
yzmliv@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-2937-5917>

Geliş Tarihi / Received: 21.08.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2020

Özet

"Te'sîsü'n-nazar fî ihtilâfi'l-eimme" adlı eseriyile hukuk ekolleri arasındaki metodoloji ve hüküm farklılıklarını inceleyen Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.43/1039) eserinde müstakil bir başlık içerisinde sahâbe kavlinin kıyas karşısındaki konumunu Hanefî ve Şâfiî fıkıh metodolojileri açısından değerlendirmektedir. Sahâbe kavli konusunda Hanefî mezhebindeki genel prensibi sahâbenin kıyasa aykırı bir sözü kendisine başka bir sahâbî muhalefet etmediği sürece kıyasa takdim edilir, sözüyle açıklarken İmam Şâfiî'nin sahâbeyi taklidi uygun görmediği için kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini belirtmiştir. Bu çalışmada İmam Şâfiî'nin ifade edildiği gibi kıyası sahabe kavline tercih edip etmediğinin değerlendirmesine yer verilmiştir.

Sahâbeden nakledilen bu fetvalar içerisinde ittifak edilen görüşler olduğu gibi ihtilaflı olanlar da vardır. Bunun doğal sonucu olarak, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin sahâbeden nakledilen fetvalara yaklaşımları da farklı olmuştur. Aslında her iki mezhepte de sahâbe kavli hüccet olarak kabul edilmiştir. Sahâbe icmâsının konumunda da farklı bir yaklaşım söz konusu değildir. Ancak icmâ dışındaki sahâbe kavillerinin yeri noktasında farklılık söz konusudur. Hanefî mezhebinde sahâbeden nakledilen görüşler içeriğine göre taksim edilip konumu belirlenmiştir. Buna göre akılla kavranılmayacak konularda sahabe görüşlerine göre amel etmek vacip kabul edilirken akılla bilinmesi mümkün olan meselelerde sahâbe kavli konusunda iki farklı yaklaşım oluşmuştur. Bunlardan birincisi akılla bilinebilir veya bilinmesin her türlü sahabe kavlini delil olarak almak vaciptir. Diğer görüş ise akılla bilinen konularda sahâbenin taklit edilmesi caiz değildir.

Şâfiî mezhebinde sahâbe kavli konusunda sözün mahiyetinden ziyade ihtilâfın oluşup oluşmadığı ön plana çıkmıştır. Aslında her türlü sahabe kavli delil olarak kullanılmaktadır. Ancak bazıları derece itibarıyla kıyastan sonra gelmektedir. Muhalifi bilinmeyen meşhur sahabe sözleri mezhep içerisinde kıyastan önce gelen bir delil olarak kullanılır. Muhalifi bilinmeyen ve meşhur olmayan sahabe sözü ise delil olarak kabul edilmekle birlikte deliller hiyerarşisinde kıyastan sonra bir konuma sahiptir. Bu grup içerisindeki sahâbe sözünde devlet başkanlığı yapmış olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin sözleri tercih sebebi sayılmıştır. Görüşler arasında eşitlik söz konusu olduğunda kaynağı en sağlam olanın sözünün tercih edilmesi benimsenmiştir.

Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin sahâbe kavilleri konusundaki yaklaşımları bu şekilde olmakla birlikte Debûsî "Te'sîsü'n-nazar fî ihtilâfi'l-eimme" adlı eserinde İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini yedi farklı konuda getirdiği örneklerle ispatlamaya çalışmıştır. Bu örnekler kaçak köleyi bulup

getirenin ücret hakkı, sakala verilen zararın tazmini, çocuğun kurban bedeli, yemin keffareti, bey'u'l-îne, zimmilerin kendi aralarındaki şarap ticareti ve gusül abdesti sırasında ağza ve buruna su verme hakkındadır. Verilen örnekleri incelediğimizde İmam Şâfiî ve mezhebin diğer alimlerinin, kaçak köleyi getirene verilecek ücret ve sakala verilen zarar konusunda Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiği iddiası doğru olmakla birlikte; çocuğunu kurban olarak adayanın keffareti ve İslam'dan çıkmak üzerine yemin edenin durumu konularında görüşünü naslara dayandırdığı; bey'u'l-îne ve zimmilerin kendi aralarındaki şarap ticareti hususlarında ise sahâbe arasındaki ihtilafa dikkat çekmekle birlikte esas itibarıyla Hz. Peygamber'den nakledilen merfû hadislere dayandığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak Debûsî'nin dile getirdiği gibi İmam Şâfiî'nin her meselede mutlak anlamda kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sahâbe Kavli, Sahâbe İhtilafı, Kaçak Köle, Bey'u'l-îne.

The Issues in Which Dabûsî Claims That Imam Shafî Preferred Qiyas Over Qawl Al- Sahâba

Qadi Abu Zayd al-Dabûsî (d.43/1039) examines the methodological and juridical differences between Islamic law schools in his book "Ta'sîsu al-nazar fi ihtilâfî al-eimme". In his book, under a heading he evaluates the methodologies of Hanafî and Shafî schools regarding the position of qawl al- sahâba¹ over qiyas. He explains the general principle of Hanafî school on qawl al- sahâba as, the word of a Companion is accepted over qiyas when there is no objection to it from another Companion. He also notes that because Imam Shafî does not think it's appropriate to imitate the Companions, he chooses qiyas over qawl al- sahâba. In this study, the evaluation of whether Imam Shafî preferred the qiyas over qawl al-sahâba as he was accused of is tried to be laid down.

Among these fatwas narrated from the Companions, there are opinions that are agreed upon as well as disputed ones. As a natural result of this situation, the approaches of Hanafî and Shafî schools to the fatwas narrated from the Companions differed. In fact, for both of these sects, the word of the Companions accepted as superior. And their views on the consensus of the Companions is no different. But the worth of the Companions' words outside of a consensus is open to discussion. In Hanafî sect, the opinions narrated from the Companions are sorted in accordance with their content. Accordingly, while it was deemed necessary to act in accordance with the views of the Companions in matters that cannot be understood with reason, two different approaches have been formed regarding the views of the Companions in matters that can be understood with the mind. The first one of these approaches suggests that regardless of the abilities of reason, qawl al-sahâba is to be accepted evidence. The second approach suggests that it is not actually necessary to follow the Companions in matters that could be comprehended by reason.

For Shafî sect, whether there is dispute or not is deemed more important than the content of the actual word or practice of the Companions. In fact, any kind of word of the Companions are accepted as evidence for them. But some of them comes after qiyas in the hierarchical order. The famous words of the Companions, whose opponents are unknown, are used as evidence before the qiyas within the sect. The non-famous words of the Companions whose opponents are unknown, although accepted as evidence, comes after qiyas in the hierarchical order of evidences. Within this group, the words of Abu Bakr, Omar, Osman and Ali (peace be upon them) stands out for preference. When the opinions seem to be equal, the one with the strongest source is expected to be preferred.

The approaches of Hanafî and Shafî sects to the qawl al- sahâba in general are as laid down. But Dabûsî in his aforementioned work, tries to prove that Imam Shafî preferred qiyas over qawl- al Sahâba by bringing different examples in seven different issue. These example issues are about; the payment of the person who brought back a fugitive slave to the owner, the compensation of the damage that's been done to one's beard, the worth of the sacrificial ritual after a child's birth, the compensation of a broken oath, bay' al- 'ina, the wine trade of non-Muslims among themselves and the washing of the inside of the mouth and nose during a full body ablution (ghusl). When one examines the fatwas about the given examples, it is seen that both Imam Shafî and some other scholars of the sect gave priority to qiyas over the qawl al- sahâba as in the payment of the person who brought back a fugitive slave to the owner or the compensation of the damage that's been done to one's beard. Whereas in other examples such as, the compensation of the one who dedicated his child as a sacrifice, and the situation of the person who took an oath to leave Islam are tried to be solved by going back to

¹ the sayings of the companions of Prophet Muhammad

Nass (original sources; Qur'an and Sunnah). Moreover, when we examine the issues of bay' al-'ina and the wine trade of non-Muslims among themselves, we see that while drawing attention to the differences between the opinions of the Companions, he reaches a solution by following Marfu ahadith that are chained back to Prophet Muhammad. As a result, it does not seem possible to say that Imam Shafi preferred qiyas over qawl al-sahâba in every issue as suggested by Dabûsî.

Keywords: Islamic Law, Qawl al-Sahâba, The Dispute of the Companions, Fugitive Slave, Bay'al-'ina.

Atf / Cite as

Liv, Cemil. "Debûsî'nin İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavlini Terk Edip Kıyasla Amel Ettiğini İddia Ettiği Meseleler". *Marife* 20/2 (2020), 659-695. <https://doi.org/10.33420/marife.783637>

Giriş

Mâverâunnehir bölgesinde hüküm süren, ilk Türk Müslüman devleti olan Karahanlılar döneminde yaşayan Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.430/1038), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090) ile birlikte Hanefî fıkıh usulünün üç kurucusundan birisi olarak takdim edilmesinin² yanı sıra hilaf ilminin kurucusu³ ve meşhur yedi Hanefî kadısından birisi olarak kabul edilmiştir.⁴ Debûsî, Hanefî mezhebinde Ebû'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs (ö. 370/981) ile temsil edilen Irak usul geleneğinin Mâverâunnehir bölgesinde canlanmasını sağlayan ve izlediği metotla Mutezilî etkiden uzak bir usul anlayışının gelişmesine etki eden ilk önderlerdendir. Zira O'nun eserlerinde ele aldığı konular ve takip ettiği metot gerek yaşadığı dönem gerekse sonraki dönem kaynaklarına büyük oranda etki etmiştir.⁵ Sadece kendi mezhebi içerisinde değil diğer mezhep fakihleri de eserlerinde Debûsî'nin görüşlerine yer vermiştir. Örneğin Hanefî fıkıh eğitimi almasına karşın daha sonra Şâfiî mezhebi içerisinde ilmî faaliyetlerde bulunan Ebû'l-Muzaffer es-Semânî (ö.489/1096) el-İstulâm adlı eserinin yanı sıra Debûsî'nin Kavâtü'ü'l-Edille fi'l-Usûl adlı eserinde Debûsî'nin görüşlerine yer vererek onları tenkit etmiştir.⁶ Ayrıca Gazzâlî⁷ (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)⁸ gibi fakihlerin

² Yusuf Kılıç, "Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti", *İstanbul Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (1982), 46; Ahmet Akgündüz, "Debûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/66; Hacer Yetkin, *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016), 3.

³ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (Beyrut: Dâru Sâdr, ts.), 3/48; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Riyad: Dâru'l-hicr, 1413), 2/500.

⁴ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/500.

⁵ Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2004), 40; Yetkin, *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, 3, 112; Erdoğan Sarıtepe, "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 145; Abdurrahim Güler, "İslâm Hukuk Metodolojisinde Debûsî Ve Gazzâlî'nin Şer'î Hükümlerin Delillerine Bakış Açıkları", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2020), 99.

⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 164; Sebahattin Erkmen, *Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 158 vd.

⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Müstasfâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413), 312, 319.

⁸ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mahsûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/97.

de eserlerinde Debûsî'nin görüşlerine yer verilmiştir.⁹

Debûsî, Takvîmü'l-edille, el-Esrar fi'l-usûl ve'l-fürû, el-Emedü'l-Aksâ ve makalemizi konu edindiğimiz Te'sîsü'n-nazar fi ihtilâfi'l-eimme adlı eseri¹⁰ ile birlikte günümüze ulaşmayan birçok eseriyle ilim dünyasına büyük katkıda bulunmuş bir fakihdir.¹¹ Eserlerinde fakihler arasındaki ihtilaflara yer vermesi ile İslam Hukuk ilmi içerisinde hilaf ilminin müstakil bir şekilde doğmasını sağlamıştır. Özelde Hanefî fıkıh sisteminin genelde ise İslam Hukukunun gelişimine büyük katkı sunan Debûsî'nin makalemize konu edindiğimiz Te'sîsü'n-nazar adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Züfer, İmam Malik, İmam Şâfiî ve İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilaflara değinmiştir. Bu makalede, Debûsî'nin Hanefî mezhebi ile İmam Şâfiî arasındaki farklılıklardan birisi olarak zikrettiği sahâbe kavli konusu, eserinde verdiği örnekler bağlamında incelenecektir. Debûsî, Hanefîler ile İmam Şâfiî arasında sahâbe kavline yaklaşımdan kaynaklanan yedi mesele olduğunu ve ihtilafın sebebinin de Şâfiî'nin kıyası tercih ederek sahâbe kavlini terk etmesi olduğunu ileri sürmüştür. Bu iddiasını temellendirmek üzere verdiği yedi örnek şunlardır: Kaçak köleyi bulup getirenin ücret hakkı, sakala verilen zararın tazmini, çocuğunu kurban olarak adayanın keffareti, İslam'dan çıkmak üzerine yemin edenin durumu, bey'û'l-îne, zimmîlerin kendi aralarındaki şarap ticareti ve gusûl abdesti sırasında ağza ve buruna su vermektir.¹² Verilen bu örnekler özelinde İmam Şâfiî ve mezhebin diğer alimlerinin sahâbe kavli karşısındaki tutumları incelenerek Debûsî'nin iddiaları analiz edilmeye çalışıldı.

1. Hanefîler ile Şâfiîlerin Sahâbe Kavli Konusundaki Genel Tutumları

Sahâbe kavlinin Hanefî ve Şâfiî mezheplerindeki konumunu değerlendirmek için öncelikle sahâbe kavramının tanımının yapılarak kapsamının belirlenmesi gerekir. Kur'an-ı Kerim'de "İnkarcılar onu iki kişiden biri olarak yurtlarından çıkar-

⁹ Muhammed Hamidullah, "Usul al-Fıkıhın Tarihi", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (1956), 9; Yetkin, *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, 4.

¹⁰ Te'sîsü'n-nazar adlı eserin Ebu Zeyd Debûsî'ye mi yoksa Ebû'l-Leys es-Semerkandî'ye mi ait olduğu konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Katip Çelebi, *Kesfû'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360), 1/334; Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 330; Şükrü Özen, *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 50-55; Şükrü Özen, "Te'sîsü'n-nezâ'ir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/545; Akgündüz, "Debûsî", 9/67; Ferhat Koca, *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 62-63.

¹¹ Debûsî ve eserleri üzerinde günümüzde birçok akademik araştırma yapılmıştır. Bunlardan bazıları, Özen, *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri*; Ahmet Akgündüz, "Karahanlıların Büyük Hukukçusu Ebû Zeyd ed-Debûsî ve Mezheplerarası Mukayeseli Hukuka Tesirleri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1989), 89-108; Kılıç, "Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti"; Yetkin, *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*; Yusuf Ziya Kavakçı, "ed-Debûsî Ebu Zeyd Abdullah", *İslâm Medeniyeti* 2/14 (1968), 25-27; Mehmet Ümütlü, "Hicrî V. Asır Hanefî Fıkıh Usulü Çevresinin Nesih Algısı - (Debûsî Örneği)", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 147-168; Sarıtepe, "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri"; Recep Tuzcu, "Debûsî'nin Mâlik b. Enes'in Kıyası Habere Tercih Ettiği İddiasının Tahlili", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5/10 (2018), 267-303.

¹² Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed Debûsî, *Te'sîsü'n-nezâ'ir* (Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.), 113-115.

dıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar, arkadaşına tasalanma Allah bizimle beraberdir” diyordu¹³ ayetinde dost ve arkadaş olarak kullanılan sahâbe kavramının istilâhî tanımı hususunda hadis ve fıkıh literatüründe farklı yaklaşımlar sergilenmiştir.¹⁴

Buhârî'ye (ö. 256/870) göre sahâbî “Hz. Peygamber'i Müslüman olarak gören veya O'nun sohbetinde bulunan kişiye” denir.¹⁵ İbn Hacer (ö. 974/1567) ise sahâbîyi “Hz. Peygamber'i Müslüman olarak gören ve araya riddet dönemi girse de Müslüman olarak ölen kişi” olarak tarif etmiştir.¹⁶ Muhaddisler arasında farklı görüşler olsa da çoğunlukla Buhârî'nin bu tanımı kabul görmüştür.¹⁷ Bu kavram içerisine hadis rivayet eden veya etmeyen O'nunla sohbette bulunmasa da O'nu gören ve görme engeli sebebiyle görememiş olan herkes dahildir.¹⁸

Usulcüler ise, Hz. Peygamber'e yetişmiş, O'na iman etmiş ve örfte arkadaş denilebilecek kadar bir süre Hz. Peygamber ile birlikte bulunmuş kimseyi sahâbî olarak tanımlamışlardır.¹⁹

Sahâbe kavli ise, bir sahâbînin herhangi bir konudaki görüş ve fetvası anlamına gelir.²⁰ Sahâbe gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse sonrasında, ortaya çıkan ihtilafların giderilmesi, fetva müessesesinin sürdürülmesi, yeni çıkan meseleler karşısında ichtihad sorumluluğunun yerine getirilmesi, nasların ve sahih anlamın bize kadar ulaştırılması gibi alanlarda önemli görevleri icra etmişlerdir. Sahâbeden nakledilen bu fetvalar içerisinde ittifak edilen görüşler olduğu gibi ihtilaflı olanlar da vardır. Bunun doğal sonucu olarak, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin sahâbeden nakledilen fetvalara yaklaşımları da farklı olmuştur. Aslında her iki mezhepte de sahâbe kavli hüccet olarak kabul edilmiştir.²¹ Sahâbe icmâsının ko-

¹³ Tevbe, 9/40. Sahabe kelimesinin kullanıldığı ayetlerle ilgili bk. Nisa, 4/36; Yusuf, 12/39, 41; Kehf, 18/34, 37; Şuara, 26/61; Zariyat, 51/59; Kamer, 54/29.

¹⁴ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 1.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) “Fedâilü Ashâbî'n-Nebî”, 1.

¹⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412), 1/8; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (Riyad: Matbaatu Sefir, 1422), 140.

¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, 140; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takribi'n-Nevevf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416), 2/667.

¹⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Os mân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salah* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406), 293; Ayrıca konuyla ilgili değerlendirme için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*; Recep Çetintaş, “Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hüccet Değeri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 609.

¹⁹ Muhammed b. Alî b. Tayyib Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mutemed* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 2/172; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Daru'l-afakı'l-cedide, 1429), 5/89; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr an Usûli'l-Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 2/384.

²⁰ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mutemed*, 2/172; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 490; Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 72.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *er-Risâle* (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358), 596; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fî'l-Usûl* (Kuveyt: Vizaratü'l-Evkâf, 1414), 198; İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 144; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 1/279; Muhammed b.

numunda da farklı bir yaklaşım söz konusu değildir. Ancak icmâ dışındaki sahâbe kavillerinin yeri noktasında farklılık söz konusudur. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle Hanefî ve Şâfiî mezhebinde sahâbe kavlinin hüccet değerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

1.1. Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavli

Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin konu hakkındaki yaklaşımı şu şekildedir: "Ben Allah'ın kitabı ile amel ederim, orada bulamazsam Hz. Peygamber'in sünneti ile orada da bulamazsam Hz. Peygamber'in arkadaşlarının sözleriyle amel ederim. Onlardan dilediğim kişinin sözlerini alır, dilediğimi terk ederim. Ama asla onların sözlerinin dışına çıkmam. İbî Sâid b. Müseyyeb (ö. 94/713), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 104/722), İbn Şîrîn (ö. 110/729), Hasan-ı Basrî (ö. 110/729) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) gibilere gelince onlar ictihad etmiş kimselerdir. Ben de onlar gibi ictihad edebilirim."²² "Sahâbe bir şey üzerine toplanırsa, ona tabi olmaktan başka yapacak bir şey yoktur. Tabi'nin bir şey üzerine toplanmışsa, biz de aralarına girip onlarla tartışırız."²³ "Allah'ın kitabı, Rasul'ün sünneti ve sahâbenin icmâsının olduğu yerde rey ile hüküm verilmez."²⁴; "Allah Rasulünden gelen başımız üstüne, alır kabul ederiz. Sahâbeden gelenler arasından bir tanesini tercih eder onların sözü dışına çıkmayız."²⁵ Ebû Hanîfe'den nakledilen bu sözler mutlak anlamda sahâbe kavlinin kıyastan önce bir konumda bulunduğu anlamına gelebilir.²⁶ Ancak Hanefî usulcüler İmam Ebû Hanîfe'nin sahâbe kavline yaklaşımıyla ilgili iki farklı rivayet daha nakletmişlerdir. Bunlardan birincisine gö-

→

el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde fî usûli'l-fıkh* (Riyad: y.y., 1410), 889; Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed Sem'ânî, *Kavâti'ü'l-edille fî'l-usûl* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419), 1/484; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 1/149; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 2/105; Ahmet Yaman, "Sahâbenin Fıkhî Mezheplere Kaynaklığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2014), 21; Recep Özdemir, "İmam Mâlik'in Metodolojisinde Sahâbi Kavlinin Delil Değeri", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 22 (2016), 208; Adnan Memduhoğlu, "Çağını İyi Okuyan Bir Fakih Olarak Âmidî ve Sahâbe İctihadi Konusundaki Yaklaşımı", *Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 448; Hikmetullah Ertas, "Buhârî Şârihlerin Mezhepçi Yorumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1275; İsa Atcı, "İslam Düşünce Tarihinde Fıkhî İhtilal", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2020), 22.

²² Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi* (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1405/1985), 24; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 13/368; Ebû Ömer Ce'mâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İntikâû fî Fedâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 144; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Menâkibu'l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyhi* (Haydarabat: Lecnetü'l İhyâi'l-Meârifî'l-Nu'mânî, 1408/1988), 34.

²³ Cessâs, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, 3/273.

²⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer Heysemî, *el-Hayrât el-Hasan fî Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe en-Numan* (Kahire: Dâru's-Saâdet, ts.), 30.

²⁵ İbn Abdilberr, *el-İntikâû fî Fedâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*, 144; Zehebî, *Menâkibu'l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyhi*, 34.

²⁶ Muhammed Mustafa Şelebi, *el-Medhal fî't-Ta'rif bi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1403/1983), 175 Şelebi, Ebû Hanîfe'den nakledilen bu görüşlerin neticesi olarak sahâbe kavlinin mutlak anlamda hüccet olarak kabul edilmediğini, kıyas veya başka bir delille çakişmadığı sürece hüccet olabileceği şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.

re sadece fakih olan sahâbenin görüşü kıyasa takdim olunur. Diğer rivayete göre ise sahâbîlerin görüşleri kıyasa aykırı olmadığı müddetçe hüccettir.²⁷

İmam Ebû Hanîfe'den nakledilen bu rivayetlere paralel olarak, Hanefî usul-cüler arasında da sahâbe kavli konusunda bazı farklılıklar oluşmuştur. Bir grup fakih sahâbenin görüşlerini mutlak anlamda hüccet kabul ederken diğer grup ise sadece akılla kavranılmayacak hususlarda sahâbe kavlini amel edilmesi gereken bir kaynak olarak kabul etmişlerdir. Genel anlamda bu şekilde bir tasnife tâbi tutulan sahâbe kavli, sahâbe icmâsı, akıl ile kavranamayacak konularda sahâbe kavli, akıl ile bilinebilecek konularda sahâbe kavli ve sahâbe ihtilafı başlıkları çerçevesinde değerlendirilmiştir.²⁸

Sahâbe icmâsının bağlayıcılığı konusunda Hanefî mezhebi içerisinde bir ihtilaf yoktur.²⁹ Sahâbe arasında ihtilafın bilinmediği, bir sahâbînin dile getirdiği ve diğer sahâbîlerin bunu kabul ederek sustuğu şeklindeki sahâbe kavli de icmâ (sükûtî icmâ) kapsamında değerlendirildiği için ittibâ vacip olmaktadır.³⁰ Hz. Peygamber'den işitilmiş olma ihtimali dikkate alınarak akılla kavranamayacak konularda da sahâbe kavlinin hüccet olarak alınmasının vücûbiyet ifade ettiği belirtilmiştir.³¹

Sahâbe kavli konusunda mezhep içerisinde görüşleri ile etkin olmuş olan Ebû Said el-Berdâî (ö. 317/930) akılla kavranacak bir konu olsun veya olmasın fıkhiyla şöhret kazanmış sahâbîlerin görüşleri ile amel etmenin vacip olduğunu dile getiren grubun öncüsü olmuştur.³² Cessâs (ö. 370/981), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090) gibi önde gelen usul âlimleri Ebû Said el-Berdâî'nin dile getirdiği görüşü benimsemişlerdir. Bu anlayışın temel gerekçesi sahâbenin Hz. Peygamber'in tedrisatından geçmiş ve vahiy sürecine şahit olmuş kişiler olarak tasvir edilmesidir. Onlar kendilerine iletilen meselelerde Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerle çözüm üretmeyi tercih etmiş kişilerdir. Ancak bazen rivayeti zikretmeksizin nassa uygun fetvalar da vermişlerdir. Sahâbenin

²⁷ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 3/224.

²⁸ İmam Ebu Hanîfe'nin Sahâbe Kavline yaklaşımı ile ilgili çalışma için bk. Günay, "İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları"; Yaman, "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı".

²⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/271; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 217; Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fi'l-İlmî'l-usûl* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1351), 405; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym, *Fethu'l-Gaffâr bi şerhi'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 347.

³⁰ Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Manaru'l-Envar*, çev. Soner Duman vd. (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 214; Sükûtî icmâm kaynak değeri konusundaki güncel çalışmalar için bk. Ekrem Keleş, *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994); Mehmet Ali Aytekin, "Sükûtî İcmâm Kaynak Değeri", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020), 282-310; Yunus Araz, "Sahabe Döneminde İcmâ", *İslâmın Kurucu Nesli Sahabe III -Sahabe ve Dirayet İlimleri- Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul, 2018), 241-265; Abdulvasîf Eraslan, "Haber Naklinin Akden Temellendirilmesi Bağlamında İcmâ Rivayetleri Üzerine Bir İnceleme", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (2019), 452-468; Mustafa Hayta, "Usûlü'd-dîn Anlayışının Usûlü'l-Fıkha Yansıması: İcmâ Örneği", *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 11-32.

³¹ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 217; Nesefî, *Manaru'l-Envar*, 214.

³² Ebû Zeyd Abdullâh b. Muhammed b. Ömer b. İshâ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 256; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 3/224.

verdiği fetvaları Hz. Peygamber'den işitmiş olma ihtimali söz konusu olduğunda bu görüş sahâbe kavli olmaktan ziyade merfû rivayet hükmünde olacaktır. Dolayısıyla sahâbe kavlinin reye tercihi, haber-i vâhidin kıyasa tercihi gibidir. Bu sebeple sahâbenin ictihâdı daha sonra gelenlerin içtihadından daha kuvvetli olduğu için ona ittiba vaciptir.³³ Ayrıca sahâbe Hz. Peygamber'den işitmemiş olsa da onların reyleri diğer insanlardan çok daha kuvvetli kabul edilmiştir. Sahâbe için biçilen bu rolü naslarla temellendirmektedirler. Kur'an-ı Kerim'de "İslam'ı ilk kabul eden muhacirler ve ensar ile onlara iyilikte uyanlardan Allah razı olmuştur."³⁴ ayeti sahâbenin faziletini ve üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Söz konusu ayet tüm sahâbileri kapsamış olsa da mana ile rivayetin hakim olduğu bir çevrede nasların anlatmak istediği mesajı ve ilettiği hükmü en iyi kavrayacak olanın görüşünün tercih edilmesi önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'den nakledilen "Benden sonra şu iki kişiye iktida edin Ebû Bekr ve Ömer"³⁵ rivayeti de sahâbe kavline ittibanın gerekliliğinin yanı sıra tercih kriterine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple Berdâî'nin öncülük ettiği gruptaki sahâbe kavlinin kıyasa tercih edilmesinde en önemli etken sahâbenin fakihlik vasfı olmuştur.³⁶

Hanefî mezhebi içerisinde sahâbe kavli konusunda ikinci bir yaklaşımın sahibi Ebû Said el-Berdâî'nin öğrencisi Ebû'l Hasan el-Kerhî'dir.(ö. 340/952) Naslarda veya kıyasla çözümlenemeyen ve "mekâdir-i şer'iyye" gibi akılla bilinme imkânı da bulunmayan meselelerde sahâbe kavliyle amel edilir.³⁷ Çünkü şeriatın belirlediği miktarların yer aldığı konular ictihâdla tespit edilecek şeyler olmadığı için sahâbenin bunları Hz. Peygamber'den işitmiş olma ihtimali daha yüksektir. Bu sebeple de bu tür konularda onlara ittibâ etmek vaciptir.³⁸ En kısa âdet/hayız süresinin üç gün olacağını ifade eden ve Hz. Ömer'den nakledilen rivayet bu yaklaşımın bir örneğidir.³⁹ Kerhî, akılla kavranacak meselelerde ise sadece kıyasa uygun sahabe görüşü ile amel edilebileceğini söylemektedir. Kendi reylerini ortaya koymuş olmaları ve hata ihmalleri göz önüne alındığında sahâbenin kıyasa aykırı görüşlerinin taklit edilmesinin caiz olmayacağını söylemiştir.⁴⁰ O'nun bu yaklaşımı

³³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/362.

³⁴ Tevbe, 9/100.

³⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416), 38/281 (23245); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 5/609 (3662) Ahmed b. Hanbel hadisin sened zincirindeki ravilerin sika olduğunu ancak senede kopukluk bulunduğunu belirtir. Tirmizî ise hadisi hasen olarak tanımlamıştır.

³⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/362; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 256; Hanefî mezhebinde sahabe tanımı ve fakihliği konusunda geniş bilgi için bk. Mutlu Gül, "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* (İstanbul: y.y., 2013), 1009-1022; Günay, "İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları", 129 vd.; Yunus Apaydın, "Sahabi Sözü-Kıyas İlişkisi ve Mezhep İmamlarının Uygulamalarından Örnekler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1994), 396; Hanefî fıkıh anlayışında fakih olmayan râvilerin rivayetlerine bakış açılarının genel kabul görebilerek diğer mezheplere etkide bulunduğu konusunda bir değerlendirme için bk. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 129-130.

³⁷ Mekâdir-i şer'iyyeye dahil olan konuların tecrübe ve reye dayalı olabileceği yönündeki değerlendirme için bk. Günay, "İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları", 137.

³⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/364; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 256; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 3/218.

³⁹ İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr bi şerhi'l- Menâr*, 348.

⁴⁰ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 256; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 3/224.

“Ey akıl sahipleri! İbret alın”⁴¹ ve “Ey iman edenler! Allah’a, Rasûlüne ve sizden olan ulû’l-emre itaat edin, şayet bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve Peygamberine götürün...”⁴² ayetlerinin yanı sıra Hz. Peygamber’den nakledilen icthâdı teşvik edici hadislerle⁴³ dayanmaktadır. Kerhî’ye göre bu deliller insanlara, karşılaştıkları sorunları icthad ile çözüme kavuşturma görevi vermiştir. Dolayısıyla sahâbenin taklid edilmesi caiz olmaz.⁴⁴ Kerhî, Hz. Ömer’in valilerine verdiği talimatı da delil olarak kullanmaktadır. Kûfe’ye kadı olarak gönderdiği Şurayh’a (ö. 80/699) yazdığı talimatta “Önce Allah’ın kitabında açıkça bir hüküm var mı ona bak. Kitapta konuyla ilgili bilgi bulursan onunla amel et kimseye bir şey sorma. Kur’an’da açık bir hüküm bulamazsan Allah Rasulü’nün sünnetine bak. Şayet orada da bulamazsan kendi görüşünle icthadda bulun. Âlim ve salih kişilerle istişare et.” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵ Kerhî, Hz. Ömer’in Kur’an ve sünnet naslarından sonra üçüncü şık olarak kendi sözüne tâbi olmasını değil de icthadda bulunmasını talep etmesini sahâbe kavline ittibanın vacip kılınmadığını gösteren bir delil olarak sunmuştur.⁴⁶

Kerhî’ye göre akılla kavranacak konularda sahâbenin taklit edilmesinin câiz olmamasının temel nedenlerinden birisi, sahâbenin icthadlarında hata edebilme ihtimalinin olmasıdır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes’ud gibi fetva ve icthadda bulunan sahâbeden nakledilen rivayetlerle bu görüşünü desteklemektedir. Zira bu sahâbîler kendilerine sorulan meselelerde hata edebileceklerini özellikle belirtmişlerdir. Hz. Ebû Bekir’den “الكَلالَة” kavramının mahiyeti konusunda nakledilen rivayet bu konuda örnektir. “Bu mesele hakkında kendi görüşümü söyleyeceğim. İsbet edersen Allah’tandır. Yanılırsam benden ve şeytandandır. Kelâle, vefat eden kişinin babası ve oğlu dışında kalan varisleridir.”⁴⁷ Hz. Ebû Bekir’in icthadında hata edebileceğini özellikle belirtmesi sahâbe kavline yaklaşımın usûlünü gösteren bir delildir. Diğer bir delil ise Hz. Ömer’den nakledilen şu rivayettir: Hz. Ömer zina ithamında bulunulan hamile bir kadın hakkında recm kararı vereceksen Muâz b. Cebel doğum sonrasına kadar beklenilmesi tavsiyesinde bulunur.

⁴¹ Haşr, 59/2.

⁴² Nisa, 4/59.

⁴³ Süleyman b. Es’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Akdıyye”, 11; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrî Tirmizî, *Câmi’u’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Ahkâm”, 3; Ahmed b. Hanbel hadisin zayıf olduğunu ancak ilim ehlinin onunla amel etmeyi tercih ettiğini de ifade etmiştir. Buhârî, senede yer alan Haris b. Amr’ı “hadisi sahih değildir” diyerek cerh etmiştir. İbn Hibbân ise (ö.354/965), onu sika raviler arasında saymıştır. Hanefî usul alimlerinden Abdulaziz el-Buhârî (ö. 730/1330) hadisin mürsel veya garip olarak değerlendirilemeyeceğini metninin sahih olduğunu ifade etmiştir. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1416), 36/333; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1407), 2/277; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sikât* (Kahire: Dâiratü’l-Meârif, 1393), 6/173; Alaüddin Abdulaziz Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr an Usûli Fahri’l-İslâm el-Pezdevi* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417), 3/411. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk.

⁴⁴ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 2/107.

⁴⁵ Ebû Abdirrahman b. Şuayb Nesâî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981); Debûsî, *Takvîmu’l-Edille*, 257; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *l’İlâmü’l-muvakkî’in’an rabbi’l-âlemîn* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1411), 1/52.

⁴⁶ Bk. Debûsî, *Takvîmu’l-Edille*, 257.

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebi Şeybe, *Musanef* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 298.

Bunun üzerine Hz. Ömer cezanın infazını erteler. Çocuk doğduğunda kadının zina etmediği anlaşılınca Hz. Ömer “Anneler bir daha Muâz gibisini doğuramaz. Şayet Muâz b. Cebel olmasaydı Ömer helak olmuştu!”⁴⁸ ifadesini kullanır. Abdullah b. Mes’ud’dan da benzer bir yaklaşım nakledilmiştir. Mehir konusunda kendisine iletilen bir meselede “Konu hakkında kendi görüşümle hüküm vereceğim. İsbet edersem bu Allah’tandır. Yanılırsam benden ve şeytandandır. Allah ve Resûlü bundan beridir.” demiştir.⁴⁹ Kerhî, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes’ud’un kendilerinin hata edebileceklerini belirtmesini sahâbenin akılla bilinebilen meselelerde taklit edilmesinin caiz olmayacağına delil olarak kullanmıştır.⁵⁰

Hanefî kaynaklardan nakledilen bu görüşler sahâbe kavlinin Hanefî fıkhı metodolojisinde özellikle akılla kavranamayacak konularda kıyastan önce bir konuda olduğunu göstermektedir.⁵¹ Bununla birlikte Debûsî’nin de içerisinde yer aldığı bazı fakihlerce sahâbe kavliyle amel etmenin hükmü konusunda uzlaştırıcı bir yaklaşıma yer verildiği de görülmektedir. Bu anlayışa göre sahâbe kavli ile amel etmenin vücûbiyetine delil olarak gösterilen rivayetlerde sahâbeye ittiba, onları taklit etmek değil onların rey ve ictihada dayalı metotlarını kullanmak anlamında değerlendirilebilir.⁵²

Hanefî mezhebinde, hakkında sahâbenin icmâ ettiği konular ile akılla bilinemeyecek hususlarda sahâbe kavliyle amel ettikleri görülür. Ancak sahâbe ihtilafının söz konusu olduğu durumlarda ve akılla bilinebilecek meselelerde sahâbe kavli ile bazen amel ettikleri bazen de kendi icihatlarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır.⁵³ Ebû Hanîfe’den nakledilen farklı rivayetler sebebiyle bazı usulcüler sahâbenin fakihliğini ön şart kabul ederken bazıları ise sahâbe kavlinin kıyasa uygunluğu kriterini dikkate almıştır.⁵⁴ Bu durum Ebû Hanîfe’nin usul anlayışında sahâbe kavlinin mutlak anlamda müstakil bir hüccet olmadığı ve farklı delillerle desteklenmiş görüşlerini teyid maksatlı olarak kullandığı yorumunun yapılmasına neden olmuştur.⁵⁵ Buna karşın bazı Hanefî usulcüler tarafından Hanefî fıkhında sahâbe kavlinin mutlak anlamda hüccet olduğunu ifade etmelerinde ehl-i hadise karşı kendilerini savunma psikolojisinin etkisinin olabileceği ifade edilmiştir.⁵⁶

⁴⁸ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 5/543; Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424), 4/500.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik, *Muvattâ* (Ebu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultan, 1425), 1/182 (544); Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Daru'l-afakî'l-cedide, 1429), 6/129; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1424), 14/520.

⁵⁰ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 257.

⁵¹ Sahâbe kavlinin Hanefî fıkhında mutlak bir delil olarak kabul edilmediği yönündeki bir değerlendirme için bk. Günay, “İmam Ebû Hanîfe’nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları”, 140.

⁵² Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 257; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/107; konuyla ilgili değerlendirme için bk. Recep Tuzcu, *el-Esrâr İsimli Eseri Çerçevesinde Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 81.

⁵³ Çetintaş, “Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hüccet Değeri”, 635; Tuzcu, *el-Esrâr İsimli Eseri Çerçevesinde Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Hadis Anlayışı*, 77.

⁵⁴ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 3/224.

⁵⁵ Konuyla ilgili değerlendirme için bk. Günay, “İmam Ebû Hanîfe’nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları”, 141.

⁵⁶ Apaydın, “Sahabi Sözü-Kıyas İlişkisi”, 396; Günay, “İmam Ebû Hanîfe’nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş

Debûsî ise sahabe icmasının kesin bilgi ifade ettiğini bu sebeple onunla amel edilmesi gerektiğini belirtir. Sahabenin ihtilaf ettiği konularda yönetici ve fakih sahabenin görüşünü tercih etmiştir. Yönetici veya fakihlik özelliği olmayan sahabenin sözlerinden herhangi birinin tercih edilmesini naslara aykırı olmama şartına bağlamıştır.⁵⁷

1.2. İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı

Hanefî mezhebinde sahâbe kavlinin konumunu genel hatları ile izah ettikten sonra Şâfiî mezhebinin fıkıh kaynakları içerisinde sahâbe kavlinin yerini izah edebiliriz. İmam Şâfiî kendi fıkıh metodolojisini "Allah'ın kitabı, orada bulunmazsa Hz. Peygamber'in sünneti, orada da yoksa seleften nakledilen ve ihtilafı bilinmeyen görüş, orada da yoksa Allah'ın kitabına kıyas, şayet bu mümkün olmazsa sünnete kıyas, bu da mümkün olmazsa seleftin görüşlerine kıyas etmek" şeklinde açıklamıştır.⁵⁸ Buna göre İmam Şâfiî'nin fıkıh metodolojisi kitap, sünnet, icmâ, sahâbeden gelen eser ve kıyas olarak belirlenmiştir.⁵⁹ Sahâbe kavline yaklaşım ise, sahâbe icmâsı, sahâbe ihtilafları, meşhur olmuş ve itiraz edilmemiş sahâbe kavli, meşhur olmamış ve muhalefetle karşılaşmamış sahâbe kavli şeklinde kategorize edilerek belirlenmiştir.⁶⁰

İmam Şâfiî'den sahâbe kavli ile ilgili olarak eski ve yeni olmak üzere iki görüş nakledilmiştir. Eski görüşüne göre ilim, ictihad, takva ve akıl konusunda sahâbe, diğer insanlardan üstün kabul edilmiştir. Dolayısıyla da onların görüşleri diğer insanların görüşlerinden üstün olmaktadır. Bu görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "Kendileriyle görüştüğüm veya düşüncelerine ulaştığım kişiler Hz. Peygamber'in sünnetinden bir bilginin yer almadığı konularda sahâbe icmâsı varsa o görüşe tabi olmuşlardır. Sahâbe ihtilafının söz konusu olduğu durumlarda ise içlerinden bir tanesinin görüşünü tercih etmişlerdir. Bu yaklaşım bizim fıkıh anlayışımız için de geçerlidir. Biz sahâbenin görüşü dışına çıkmayız. Sahâbeden nakledilen görüşle ilgili kitap ve sünnette destekleyici bir delil bulamazsak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kavline göre amel etmeyi tercih ederiz. Zira bunlar ilim ve rivayet ehli kişilerdir. Onların görüşlerini almak başkasının görüşünü alarak onlara muhalefet etmekten daha evlâdır. Bu sahâbe arasında ihtilaf çıktığında doğru görüşü destekleyecek bir delil yoksa çoğunluğun görüşünü tercih ederiz. Görüşler arasında eşitlik söz konusu olduğunda bize göre kaynağı en sağlam olanın sözünü tercih ederiz."⁶¹

İmam Şâfiî'nin yeni görüşü (kavl-i cedid) ve Şâfiî usulcülerin çoğunluğuna

→

ve Uygulamaları", 122.

⁵⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 258; Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Tuzcu, *el-Esrâr İsimli Eseri Çerçevesinde Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Hadis Anlayışı*, 76-90.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403), 1/179.

⁵⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 1403, 1/299.

⁶⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdi, *el-Hâvî'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/30; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 170; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Daru'l-Kütüb, 1414), 8/56.

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ* (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâi li'l-kitâbi'l-İslâmi, ts.), 109; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh*, 8/58.

göre ise sahâbe kavli bağlayıcı bir kaynak olarak görülmemektedir.⁶² Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden olan Maverdî (ö. 450/1059), Şîrâzî (ö. 476/1083), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Âmidî (ö. 631/1233) bu grup içerisinde yer almaktadır. Onlara göre sahâbenin taklid edilmesi sadece ümmî kişiler için câizdir. Âlim kişinin sahâbe dahil hiçbir kimseyi taklid etmesi caiz değildir. Onlara göre, İmam Şâfiî kavli kadiminde muhalifi bilinmeyen, meşhur olmuş veya olmamış sahâbe kavline ittiba edilmesi ve onun taklid edilmesini caiz görmüştür. Kavli cedidinde ise, âlim kişinin bir başka âlimi taklid etmesinin caiz olmadığı gibi sahâbeyi taklid etmesinin de caiz olmayacağını söylemiştir.⁶³

Şâfiî usulcülerin bir kısmı İmam Şâfiî'nin sahâbe kavli konusundaki tutumunda değişiklik olduğunu ve kavli cedidinde sahâbe kavlini hüccet olarak kabul etmediğini ifade etmelerine karşın bazı Şâfiî usulcüler ise bunun hatalı bir yaklaşım olduğunu söylemektedirler. Alâî (ö. 694/1295) Şâfiî'nin kavli cedidlerini içeren "İhtilâfu Mâlik ve's-Şâfiî" de yer verdiği ifadelerden onun sahâbe kavlini hüccet saydığını belirtmektedir.⁶⁴ İsnevî (ö. 772/1370) ise Şâfiî'nin kavli cedidinde sahabe kavlini hüccet saymadığı ifadesinin büyük bir hata olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ O İmam Şâfiî'nin "el-Ümm" adlı eseri incelendiğinde yeni görüşünde de sahâbe kavlini hüccet olarak kabul ettiğinin görüleceğini söylemektedir. Nitekim el-Ümm'de yer alan "Kitap ve sünnette var olan bir konuda ona tabi oluruz. Kitap ve sünnette bulamadığımız meselede sahâbe sözlerine itibar ederiz. Taklit konusunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali bizim için daha önceliklidir. Sahâbe ihtilafı söz konusu olduğunda kitap ve sünnette bu görüşü destekleyecek bir delil bulamazsak mezkur imam sahâbilerin (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) kavillerini tercih ederiz. Görüşler arasında eşitlik söz konusu olduğunda bize göre kaynağı en sağlam olanın sözünü tercih ederiz."⁶⁶ ibaresi bu görüşü destekleyici niteliktedir. İsnevî'ye göre İmam Şâfiî el-Ümm adlı eserinin yanı sıra "Risâle" adlı eserinde de sahâbe kavlinin hüccet olduğunu vurgulamıştır. "Sahâbe arasındaki ihtilâflarda kitap, sünnet ve icmâya uygun düşeni veya kıyasa uygun olanın alınacağını" söyler. Buna göre kitap, sünnet, icmâ ve kıyasta dayanağı olmayan bir konuda sahâbeden bir kişi bir görüş ileri sürer ve onu destekleyen ya da muhalefet

⁶² Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, 8/57; Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri konusunda geniş bilgi için bk. Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansımaları", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III: Sahâbe ve Dirâyet İlimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 213-240.

⁶³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/31; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *et-Tabsıra fi usûli'l-fikh* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1403), 395; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 170; Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 4/156.

⁶⁴ Ebû Saîd Salâhüddîn Halîl b. Keykeldî Alâî, *İcmâlu'l-isâbe fi akvâli's-sahâbe* (Kuveyt: Cemiyetü'l-hayai't-Türasi'l-Arabi, 1404), 41.

⁶⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî, *et-Temhîd fi tahrîci'l-furû' ale'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 501. İsnevî, konuyla ilgili el-Ümm'den naklettiği örneklerle İmam Şâfiî'nin sahabe kavlinin kıyasa tercih edileceği görüşünün kavli cedidinde de devam ettiğini ispata çalışmıştır. Bunlardan bir tanesi savaş hukuku ile ilgilidir. İmam Şâfiî Hz. Ebu Bekir'in görüşünü gerekçe göstererek savaş esnasında inzivaya çekilmiş kişilerin öldürülmemesi gerektiğini söylemiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403), 4/254.

⁶⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, 8/58.

eden kimse bilinmezse, sahâbînin bu görüşü ile amel edilir.⁶⁷

Zerkeşî'ye göre ise (ö. 794/1392) sahâbe kavlinin hüccet olduğunu gösteren ifadeler İmam Şâfiî'nin eski görüşü olarak nakledilse de yeni görüşü içerisinde de aynı yaklaşım yer almaktadır.⁶⁸ Nitekim İmam Şâfiî "el-Ümm" adlı eserinde fıkıh metodolojisi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Kitap ve sahih sünnet, bu ikisinde bulunmayan hususta icmâ, Hz. Peygamber'in ashâbına ait muhalifi bulunmayan sözler, sahâbe arasındaki ihtilaflı konular ve bu delillerden birisine yapılan kıyas. Kitap ve sünnet varken onlardan başkasına asla gidilmez. Bir mesele hakkındaki hüküm bu sıralama takip edilerek verilir."⁶⁹

Şâfiî usulcileri arasında sahâbe kavli konusunda farklı görüşlerin yer almasında Şâfiî'nin bu konuda net bir görüşünün tespit edilememesi, aksine farklı uygulama ve ifadelerin nakledilmesi etkin olmuştur. İmam Şâfiî fıkıh metodolojisini izah ettiği "er-Risâle" adlı eserinde sahâbe arasındaki ihtilaflı meseleler hakkındaki görüşünü "Sahâbîlerin bu tür sözlerinden Kitap, Sünnet veya icmâyâ uygun düşeni ya da kıyas açısından daha doğru olanı kabul ederiz" ifadesiyle açıklamıştır. Sahâbeden birisi bir görüş ileri sürse ve ona uygun veya aykırı bir şey nakledilirse, o görüşe uymak gerekir mi? Konu hakkında Kitap, Sünnet veya icmâda bir delilin var mı? sorusuna ise "bu konuda herhangi bir ayet ve sabit bir sünnet bilmiyorum. Biz bilginlerin bazen sahâbeden nakledilen bu tür görüşü kabul ettiklerini bazen de onu kabul etmediklerini, bazı hallerde de bu konuda ihtilafa düştüklerini görüyoruz" şeklinde cevap vermiştir.⁷⁰ İmam Şâfiî sahâbe hakkındaki kendi görüşünü "Kitap, Sünnet, icmâ ve bu anlamda hükme medar olacak bir şey bulamazsam ya da kıyas imkanı yoksa sahâbînin görüşüne uyarım. Bir sahâbînin görüşüne başkasının muhalefet etmemiş olması da pek azdır." şeklinde açıklamıştır.⁷¹ Bu ifadelerden İmam Şâfiî'nin sahâbe kavlini kıyastan sonra gelen bir delil olarak konumlandığı anlaşılabilir. Zira İmam Şâfiî hakkında ihtilaf bilinmeyen konuda sahâbe kavlinin konumunu izah etmekte ve ardından da "Bir sahâbenin görüşüne başkasının muhalefet etmesi de çok azdır" ifadesiyle de sahabe görüşleri arasında çoğunlukla ihtilafların bulunduğunu söylemektedir. Dolayısıyla onun bu sözlerinden muhalifi bilinmeyen ve meşhur da olmamış sahâbe kavlini kıyasa uygun olması halinde tercih ettiği söylenebilir.⁷² Meşhur olmuş ve muhalifi bulunmayan sahâbe kavlini ise kıyasa

⁶⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 596.

⁶⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fıkh*, 8/58; İbn Kayyim da Şâfiî'nin kavli-i cedidinde sahâbe kavlini hüccet saydığını belirtmektedir. bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim *el-Cevziyye, l'lâmü'l-muvakkı'în 'an rabbi'l-'âlemîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1411), 4/92; Konuyla ilgili güncel çalışmalar için bk. Yaman, "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı", 23; Taha Nas, "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 191; Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 90 vd.

⁶⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280.

⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 596.

⁷¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 596.

⁷² Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansımaları", 219; Nas, "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı", 191.

tercih etmiştir.⁷³

Şâfiî'den nakledilen görüşler ışığında mezheb içerisinde sahâbe kavlinin, sahâbe icmâsı, meşhur ve muhalifi bilinmeyen sahâbe kavli, muhalifi bilinmeyen ve meşhur olmayan sahâbe sözü ve sahâbe ihtilafı şeklinde bir kategorik değerlendirilmeye tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır. Şâfiî mezhebinde sahâbenin icmâsına tâbi olmanın vacip olduğu konusunda bir ihtilaf bilinmemektedir.⁷⁴ Sahâbeden nakledilen bir söz yaygınlık kazanmışsa ve diğer sahâbîlerin ona muhalefet ettiği bilinmiyorsa bu sahâbe kavli delil olarak alınır.⁷⁵ Bu sınıfa dahil olan sahâbe kavli "Kitap, Sünnet ve icmânın" hemen akabinde ve kıyastan önce gelmektedir.⁷⁶ İmam Şâfiî bu sınıf içerisinde yer alan sahâbe kavline muhalefetin doğru olmayacağını söylemiştir.⁷⁷ O'nun hulefâ-i râşidinin görüşlerini tercih sebebi kabul etmesi, bu sahâbîlerin devlet başkanı olmaları sebebiyle sözlerinin meşhur olmalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Diğer sahâbîler içerisinde de fetva verenler olmuştur ancak, onlardan birçoğu kendi hanelerinde veya kendi meclislerinde konuştuklarından bu kadar yaygınlık kazanmamıştır. Bu sebeple de ona muhalefet bilinemez. Ancak devlet başkanı olan sahâbîlerin sözleri yaygınlık kazandığı için konu hakkında diğer sahâbîlerin itirazları bilinebilir. Muhalefeti bilinmeyen meşhur sahâbî sözü bu sebeple ittiba edilmesi gereken bir delildir.⁷⁹

Muhalifi bilinmeyen ve meşhur olmayan sahâbe sözüne gelince, Şâfiî mezhebindeki fakihlerin birçoğu İmam Şâfiî'nin, bu tür sahâbe sözünü eski mezhebinde delil olarak kabul etmesine karşın yeni mezhebinde bunu taklit edilmesi gereken bir delil olarak görmediğini ifade etmektedirler.⁸⁰ İmam Şâfiî'nin yeni görüşüne göre, yaygınlık kazanmamış sahâbe kavlinin hüccet olarak kabul edilmemesi, ona muhalif etmeyi caiz kılmaktadır. Zira müçtehidin bir başka müçtehidin sözünü kabul etme zorunluluğu yoktur.⁸¹ İmam Şâfiî'nin eski mezhebine göre, yaygınlaşmamış ve muhalifi de bilinmeyen sahâbe sözünü kıyasa tercih ettiği belirtilirken, yeni mezhebinde bu tür konularda kıyası tercih ettiği ifade edilir.⁸² Sahâbeden bir tanesinin kavli hepsi için bağlayıcı bir delil olamaz. Ancak Zerkeşî, İmam Şâfiî'nin yeni mezhebinde de meşhur olmamış ve muhalifi de bilinmeyen sahâbe kavlini delil olarak kabul ettiğini ifade etmiştir.⁸³ Ancak bu tür sahâbe kavli İmam Şâfiî'nin fıkıh metodolojisindeki kategoride kıyastan sonra gelmektedir.⁸⁴ Örneğin Şâfiî, kusursuz olmaları şartıyla hayvanların satımı konusunda Hz. Osman'dan nakledilen görüşe göre amel ederek kıyası terk etmiştir. Bu uygulama konusunda fakih-

⁷³ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/128.

⁷⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/19.

⁷⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 596; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 8/58.

⁷⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280.

⁷⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/328.

⁷⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 8/58.

⁷⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 1403, 7/280.

⁸⁰ Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed Sem'ânî, *Kavâti'ul-edille fi'l-usûl* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419), 2/9; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 171.

⁸¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 1/31.

⁸² Sem'ânî, *Kavâti'ul-edille fi'l-usûl*, 1419, 2/9; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 171.

⁸³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 8/58.

⁸⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280.

lerden nakledilen görüşler İmam Şâfiî'nin meşhur olmayan ve muhalifi bilinmeyen sahâbe kavli konusundaki yaklaşımını izah eder tarzdadır. Ebu Nasr İbnü's-Sabbağ (ö. 477/1084) İmam Şâfiî'nin yeni mezhebinde, muhalifi bilinmeyen ve yaygınlık kazanmamış sahâbe kavlini hüccet olarak kabul ettiği için Hz. Osman'ın kavline göre amel ettiğini söyler. Aynı şekilde ümmü veledin azat edilmesi konusunda Hz. Ömer'in görüşünü kabul etmesi de bu yaklaşımın sonucu olarak görülmüştür.⁸⁵ Ancak Maverdî (ö. 450/1058) Şâfiî'nin, meşhur olmayan ve muhalifi bilinmeyen sahâbe kavlini yeni mezhebinde mutlak anlamda delil olarak görmediğini kıyas-ı takrible⁸⁶ desteklenmesi halinde bu sınıftaki sahâbe kavlini delil olarak kullandığını belirtmiştir.⁸⁷

Muhalifi bilinmediği için yaygınlaşmayan ve bu sebeple de meşhur olmayan sahâbe kavlini farklı bir kategori olarak gören Şafii, "bir sahâbînin görüşüne başkasının muhalefet etmemiş olması da pek azdır" diyerek bunun nadir gerçekleştiğine işaret etmektedir.⁸⁸ Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahâbeden gelen görüşleri delil olarak kabul etmesi, onların devlet başkanı olmaları hasebiyle sözlerinin meşhur olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İmam Şâfiî'nin kavli-i cedidinde yaygınlık kazanan ve muhalifi bilinmeyen sahâbe sözü hüccet olarak kabul edilip deliller hiyerarşisinde kıyasın önünde konumlandırılırken meşhur olmamış ve muhalifi bilinmeyen sahâbe kavli ise Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyastan delil bulunamadığında ancak hüccet olarak görülmüştür. Bu tür sahâbe kavli Şâfiî fıkıh metodolojisinde derece olarak kıyastan sonra konumlandırılmıştır.⁸⁹ Sahâbe arasında ihtilaf olması halinde ise Kitap, Sünnet veya icmâya uygun düşeni ya da kıyas açısından daha doğru olan delil olarak kullanılır. Şâfiî, bu kategorideki sahâbe kavlini şu sözleri ile açıklamıştır: "Kitap ve Sünnette var olan bir konuda ona tâbi oluruz. Kitap ve Sünnette bulamadığımız meselede sahâbe sözlerine itibar ederiz. Taklit konusunda Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali bizim için daha önceliklidir. Sahâbe ihtilafı söz konusu olduğunda Kitap ve Sünnette bu görüşü destekleyecek bir delil bulamazsak mezkur sahâbenin kavillerini tercih ederiz. Görüşler arasında eşitlik söz konusu olduğunda bize göre kaynağı en sağlam olanın sözünü tercih ederiz."⁹⁰

İmam Şâfiî'den sahâbe kavli konusunda farklı görüşler nakledilmesi, kavli-i cedidi üzerinde Şâfiî fukahânın görüş birliğine varamaması ve fûru meselelerde farklı uygulamaların yer alması sahâbe kavlinin konumu hususunda Şâfiî'nin görüşünü tespiti güçleştirmiştir.⁹¹ Ancak kaynaklarda yer alan bilgiler dikkate alındığında sahâbe icmâsı, akılla bilinmeyecek konulardaki sahâbe kavli ve sahâbe ara-

⁸⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 8/60.

⁸⁶ Fer'in hükmünü aslın illetinden değil de asla benzemesinden aldığı kıyas olarak tanımlanan şebek kıyasın bir çeşidi olan kıyas-ı takrib, fer'in hükümleri açısından değil de nitelikleri açısından birbirinden farklı asıllara benzemesine denilir. Kıyas-ı takrib zan ifade eder ve kıyasın en alt basamağını oluşturur. Konuyla ilgili bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 16/149; Soner Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 80.

⁸⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 16/149.

⁸⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 596.

⁸⁹ Konuyla ilgili benzer değerlendirme için bk. Nas, "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı", 197.

⁹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/79; 7/280; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 8/58.

⁹¹ Konu hakkında benzer değerlendirme için bk. Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansımaları", 239.

sında meşhur olmasına karşın muhalifi bilinmeyen sahâbe kavlinin hüccet olarak kabul edildiği, ihtilâflı sahâbe kavli ile meşhur olmamış ve muhalifi de bilinmeyen sahâbe kavlinin ise müstakil bir hüccet olmaktan ziyade kendi görüşünü teyid amaçlı kullanıldığı söylenebilir.⁹²

İmam Şâfiî'nin ve mezhebin diğer fakihlerinin sahâbe kavli konusundaki yaklaşımlarını genel hatlarıyla özetledikten sonra Debûsî'nin "Te'sîsü'n-nazar fî ihtilâfi'l-eimme" adlı eserinde sahâbe kavli ile amel konusunda Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki farklılığı izah için dile getirdiği örnekleri tahlile geçebiliriz.

2. Debûsînin İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavlini Terk Edip Kıyasla Amel Ettiğini İddia Ettiği Meseleler

Debûsî "Te'sîsü'n-nazar fî ihtilâfi'l-eimme" adlı eserinde "Bizimle İmâmü'l-Kureşî Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî Arasındaki İhtilâflar" başlıklı bölümde Hanefî mezhebinde sahâbe kavli hususundaki genel prensibi, "bir sahâbînin kıyasa aykırı sözü, kendisine başka bir sahâbî muhalefet etmediği sürece kıyasa tercih edilir. Zira o bunu Hz. Peygamber'den işitmiş olabilir" ifadeleriyle özetledikten sonra, İmam Şâfiî'nin kıyası tercih ederek sahâbe kavlini terk ettiğini ispat ettiğini ileri sürmekte ve seçtiği yedi örnek üzerinden bu iddiasını ispat etmeye çalışmaktadır.

2.1. Kaçak Köleyi Bulup Getirene Ücret Ödenmesi Meselesi

Debûsî sahâbe kavli ile amel konusunda Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki farklılığı izah için ilk olarak kaçan köleyi getirene verilecek ödül konusuna yer vermiştir. Kaçan köleyi yakalayıp sahibine getiren kişiye verilen ücret kaynaklarda cuâle/cu'l (جعلالة\جعل) kavramı kapsamında değerlendirilmiştir.⁹³ Cuâle ücret ve ödül anlamına gelmektedir. Yapılan bir iş veya hizmet karşılığında verilen veya verilmesi vadedilen ücrettir.⁹⁴

Hanefî mezhebinde Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen görüşle amel edilip kıyasın terk edilerek kaçak köleyi üç günlük bir mesafeden bulup getiren kişiye ücret veya ödül verilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Şâfiî ise kıyasla amel ederek

⁹² Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhî fî usûli'l-fıkh*, 8/60 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fıkhî Konulara Yansıması", 239.

⁹³ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/75; Ebû İshak Cemaleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf Şirâzî, *el-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/271; Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'* (Beyrut, ts.), 15/113; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (Kahire: Dâru'l-Fıkr, ts.), 5/3; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Mısır: Mektebetü't-Ticârî, 1357/1983), 6/363; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc lâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 3/617; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym, *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmi, ts.), 6/226; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1411), 2/15.

⁹⁴ Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 3/334; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 79; Mehmet Akif Aydın, "Cüâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/77; Metin Ceylan, "İslâm Hukukunda kaçan Köle (Âbık)", *Kilis 7 Aralık Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (2014), 64.

kaçak köleyi bulup getirene herhangi bir ücret verilmeyeceğini söylemiştir.⁹⁵

Hanefî mezhebinde kaçak köleyi getirene ücret verilip verilmeyeceği konusunda kıyasın terk edilmesine gerekçe gösterilen⁹⁶ Abdullah b. Mes'ud'a (r.a.) ait görüş şu şekildedir: Abdullah b. Mes'ud'un bulunduğu bir ortamda bir kişinin kaçak köleyi yakalayarak efendisine geri getirdiği haber verilir. Büyük sevap kazanaacağı oradakiler tarafından ifade edilince Abdullah b. Mes'ud da isterse her köle başına kırk dirhem de ödül kazanabileceğini belirtmiştir. Hanefî fakihler, Abdullah b. Mes'ud tarafından sahâbe topluluğu içerisinde dile getirilen bu görüşe bir itirazın olmamasını sahâbe icmâsı olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁷ Serahsî (ö. 483/1090), kaçak köleyi bulanın hem sevap hem de ödül kazanacağı hususunda sahâbenin icmâsı bulunduğunu, ödül miktarında ise sahâbe arasında farklı görüşlerin yer aldığı söylemiştir.⁹⁸ Serahsî farklı sahâbeden gelen bu rivayetlere yer verdikten sonra konuyu Hanefî fıkıh metodolojisinde sahâbe kavli konusundaki ilkeyi verecek izah etmiştir: "Sahâbe bir konuda görüş ayrılığına düşerse, doğru olan görüş, onların söylediklerinin dışında değildir. Bu sebeple bir kimse kendi reyini esas alarak sahâbe görüşünü terk edemez. Ancak sahâbeden bir tanesinin görüşünü diğerlerine tercih edebilir."⁹⁹ Serahsî mezhepte hakim olan bu ilke gereği kaçak köleyi getirene ödül verilmesi gerektiğini benimsediklerini ve miktar konusunda Abdullah b. Mes'ud'un sözünü tercih ettiklerini ifade eder.¹⁰⁰

Şâfiî mezhebinde ise kaçan köleyi getiren kişinin ücreti/ödülü konusu üç farklı şekilde değerlendirilir.

İmam Şâfiî kaçak köleyi getiren kişinin normalde ücret hakkı olmadığı görüşündedir. Ancak kişi kaçan kölesini getiren için ödül vadetmişse ödülü hak eder.¹⁰¹ Sahibinin bilgisi dahilinde ve ödül şartı ile kaçak köleyi bulup getirirse ödülü hak etmesi kişinin emek sarf etmesi ve köle sahibinin de kölesine tekrar kavuşmakla menfaat elde etmiş olması sebebiyledir. Bu, ücretle adam çalıştırmak üzere akit yapmaya benzetilmiştir.¹⁰² Sahibinin bilgisi ve ödül vaadi üzere kaçak köleyi getiren kişinin ücreti hak edeceğine delil olarak "Kralın su kabını arıyoruz; onu getire-

⁹⁵ Debûsî, *Te'sîsü'n-nezâ'ir*, 113.

⁹⁶ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1406), 6/204; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1402), 11/17.

⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/17; Serahsî'nin, Hanefîlerin sahâbe kavli konusundaki görüşüne delil olarak verdiği rivayet hadis kaynaklarında şu şekilde geçmektedir: Abdullah b. Mes'ud'un bulunduğu yere Yemen tarafından kaçak köle getiren bir kişi gelir. İbn Mes'ud "ecir ve ganimet" der. Bunun üzerine o kişi eciri anladım da ganimet nedir? diye sorar. Abdullah b. Mes'ud da "istersen kişi başı kırk dirhemdir" cevabını verir. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 9/219 (9066); Ayrıca bk. Abdurrezzak, *Musannef*, 8/208 (14911).

⁹⁸ Hz. Ömer bir dinar ve on iki dirhem; Hz. Ali bir dinar veya on dirhem; Ammar b. Yasir ise köleyi şehir içinde yakalamışsa on dirhem veya bir dinar, şehir dışında yakalamışsa kırk dirhem" ödül verileceğini belirtmişlerdir. Serahsî, *el-Mebsût*, 11/17.

⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/17.

¹⁰⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/17.

¹⁰¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/75; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 4/275.

¹⁰² Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Seref Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 15/114.

ne bir deve yükü (ödül) var.”¹⁰³ ayeti gösterilmektedir.¹⁰⁴ Bu ayet, kölesi kaçan kişinin onu bulup getirene ücret/ödül vadinde bulunmasının caiz olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Kaçan bir köleyi sahibinin bu konuda bir vadi olmadan getiren kişinin ise ücret hakkı olmadığı kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Gerekçe olarak bu kişinin köleyi kendiliğinden getirmekle karşılıksız bir iyilik/teberru yaptığını belirtirler. Şâfiî mezhebinde kaçak köleyi herhangi bir talep ve va'd olmadan bulup getiren kişinin ücret/ödül hakkı olmadığı görüşünün delili Hz. Peygamber'den nakledilen “Müslümanın malı diğer bir kişiye ancak gönül hoşnutluğu ile helal olur.”¹⁰⁷ ilkesidir. Menfaat, mal gibidir. Hatta ondan daha alt kategoridedir. Dolayısıyla yiyecek ve ot gibi bulunup alınmadığında helak olacak malzemeler dahi sahibine getirildiğinde ücret hak edilmediğine göre menfaat karşılığı ücret alınmaması daha evlâ görülmüştür. Kişinin kendisinden bir talep olmaksızın kaçan köleyi sahibine getirmesi ona yapılan bir iyilik (teberru) olarak tasvir edilmiştir.¹⁰⁸

Kişi köle sahibinin izni/bilgisi dahilinde olmakla birlikte belirli bir ödül/ücret konuşulmadan kaçak köleyi bulup getirirse ödülü hak edip etmeyeceği konusunda farklı yaklaşımlar olmuştur. İmam Şâfiî bu durumda kişinin ücreti veya ödül hakkı olmadığı ifade etmiştir.¹⁰⁹

Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden Müzenî (ö. 264/878) ise bu tür bir durumda kaçak köleyi getiren kişinin ecr-i misil hakkının olduğunu ifade etmiştir. Zira ona göre, kişi köleyi bulup getirmek için bir emek sarf etmiştir. Kaçak kölenin sahibi de ona tekrar sahip olmakla bir menfaat elde etmiştir. Dolayısıyla da ücreti hak etmiştir.¹¹⁰

Müzenî'nin öğrencisi Ebu'l-Abbas b. Süreyc (ö. 306/918), kaçak köleyi getiren kişinin bu işi ücret karşılığında yaptığı biliniyorsa ecr-i misil hakkı olduğunu ancak ücret aldığı bilinmiyorsa herhangi bir ücret hakkının olmadığını söylemiştir.¹¹¹

Müzenî'nin “Muhtasar” adlı eserine yazdığı şerhle tanınan İbn Süreyc'in öğrencisi Ebu İshak el-Mervezî (ö. 340/951) ise ücret konuşulmasa dahi köle sahibinin emri ile kaçak köleyi bulup getiren kişinin ecr-i misil hak edeceğini söylemiştir. Ancak bir kişi kaçak köleyi yakalamak için sahibinden izin istediğinde köle sahibi izin verirse, kişinin köleyi bulup getirmesi sebebiyle herhangi bir ücret hakkı yoktur.¹¹²

Şâfiî mezhebinde kaçak köleyi bulup sahibine teslim etme işi icareye benze-

¹⁰³ Yusuf, 12/72.

¹⁰⁴ Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 15/113.

¹⁰⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/31.

¹⁰⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/29.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 5/ 72, 113, 425.

¹⁰⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/29.

¹⁰⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/30.

¹¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/30.

¹¹¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/30; Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 15/111.

¹¹² Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/30.

tilerek de izaha çalışılmıştır. Terzi bir kişiye onun bilgisi dahilinde elbise dikse veya bir kişi ev sahibine bir ay evinde oturma talebini iletse, o da izin verse, ancak her iki örnekte de ücret konuşulmazsa terzi ya da ev sahibinin ücret hakkı yoktur. Bu teberru anlamına gelir. Terzi örneğinde olduğu gibi kaçan köleyi sahibinin bilgisi haricinde bulup getirenin ücret hakkı yoktur. Ancak Nevevî (ö. 676/1277) bu tür durumda kişinin ecr-i misil hak edeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kaçan köleyi sahibinin bilgisi dahilinde yakalayıp getiren kişi herhangi bir ücret/ödül konuşulmamış olsa da Nevevî'ye göre ecr-i misli hak eder.¹¹³

Cuâle konusunda Şâfiî mezhebinde yer alan görüşleri incelediğimizde tek bir yaklaşım tarzı olmadığı anlaşılmakta fakat bu farklı yaklaşımların hiçbirisinde sahâbe uygulamalarına yer verilmediği görülmektedir. Oysa Hanefî mezhebinde kaçak köleyi getiren kişiye ücret verilmesi gerektiği konusunda sahâbe arasında bir ihtilafın bulunmadığı ifade edilmiştir. Sahâbe arasındaki ihtilafın verilecek cuâlenin miktarı hususunda olduğunun altı çizilmiştir. Hanefîlerin delil olarak gösterdikleri rivayetlerle Şâfiî mezhebinde amel edilmemesinin gerekçesini Maverdî (ö. 450/1058), Hz. Peygamber ve sahâbeden konuyla ilgili sahih bir rivayetin gelmemesi olarak göstermiştir. Ayrıca sahâbeden konuyla ilgili gelen naklin, köle sahibinin ödül vaadinde bulunduğu veya kaçak köleyi getiren kişinin bunu ücret şartı ile yaptığına yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁴

Mezheplerin cuâleye yaklaşımlarını izah ettikten sonra Debûsî'nin İmam Şâfiî hakkında "kıyası sahâbe kavline tercih etti" iddiasının analiz edilmesi gerekir. Şâfiî'nin sahâbe kavline yaklaşımı incelendiğinde, sahâbe icmâsı ile muhalifi bilinmeyen ve meşhur olan sahâbe sözlerini kıyasa tercih ettiği görülmektedir. Meşhur olmayan ve muhalifi bilinmeyen sahâbe kavlini ise metodolojisinde kıyastan sonra bir konumda değerlendirmiştir.¹¹⁵ Kaçak köle örneğinde İmam Şâfiî köle sahibinin bilgisi ve ücret belirlemesi olmadan köleyi bulup getirenin ücret hakkının olmadığını ifade etmekte fakat bu görüşü elde ettiği delile dair nassan veya işaretten herhangi bir şey söylememektedir. Bu tutumu onun, kıyas yoluyla bu sonuca ulaştığı şeklinde yorumlanmıştır. Daha sonra gelen Şafii fıkıhçıları ise Hanefîlerin delil aldıkları sahâbe görüşlerine, Hanefîlerin konuyla ilgili delilleri içerisinde yer vermişlerdir.

Konuyla ilgili Abdullah b. Mes'ud, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den nakledilen görüşlere İmam Şâfiî'nin kendi eserlerinde yer vermese de daha sonra gelen fakihler Hanefîlerin konuyla ilgili delilleri içerisinde bunlara yer vermişlerdir. Şâfiî fıkhında dört halife gibi sahâbenin görüşleri devlet başkanı olmaları hasebiyle meşhur olan sahâbe kavli kısmında değerlendirilmekte ve kıyastan önce bir derecede konumlandırılmaktadır. Cuâlenin gerekli olduğuna dair görüşün Abdullah b. Mes'ud'un yanı sıra Hz. Ömer ve Hz. Ali'den de nakledilmiş olmasına rağmen delil olarak kullanılmamasını Maverdî iki ihtimal ile açıklamıştır. Birincisi mezkur rivayetler sahih bir senedle gelmemiş olabilir. İkincisi ise sened sahih olsa da sahâbe görüşleri kö-

¹¹³ Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 15/111.

¹¹⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/30.

¹¹⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, 8/58.

lesi kaçan kişinin bulup getirene ücret vaadinde bulunduğu kategoride değerlendirilmiş olabilir.¹¹⁶ Maverdî'nin bu izahatına karşın kaçak köle hususunda sahâbe görüşlerine hiçbir şekilde yer verilmemiş olması Debûsî'nin bu örneği vererek "Şâfiî kıyası sahâbe kavline tercih etti" tenkidini haklı çıkarmaktadır.

2.2. Sakala Verilen Zararın Tazmini

İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini ispat için Debûsî'nin örnek gösterdiği diğer bir mesele ise "sakala verilen zararın tazmini" konusudur. Debûsî konuya şu cümlelerle yer verir. "Bir adamın sakalını bir daha çıkmayacak şekilde tıraş eden kimsenin diyet ödemesi gerekir, fakihlerimiz bu konuda Hz. Ali'nin sözünü esas alarak kıyası terk etmişlerdir. Kureşî İmam Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'ye göre ise diyet gerekmez ama hakimin veya bilirkişinin belirleyeceği tazminat (hükûmet-i adl)¹¹⁷ icap eder ki bu da kıyas olup Şâfiî bunu tercih etmiştir."¹¹⁸

Hanefî mezhebinde Debûsî'nin de belirttiği gibi yerine bir daha yenisi gelmeyecek şekilde kişinin sakalına zarar verilmesi halinde tam diyetin gerekli olacağı görüşü benimsenmiştir. Hanefîler Hz. Ali'nin uygulamasını delil olarak kullanmaktadırlar.¹¹⁹

İmam Şâfiî ise herhangi bir nassı delil olarak zikretmeksizin sakalı fonksiyonel bir organ saymadığı için diyet yerine hükûmet-i adli gerekli görmüştür.¹²⁰ Şâfiî görüşünü desteklemek için herhangi bir nassa yer vermese de mezhep mensubu fakihler imamlarının görüşlerini bazı sahâbîlerin görüşleri ile destekleme gayretinde olmuşlardır.¹²¹ Söz konusu bu fakihler Hanefî mezhebinde delil olarak kullanılan Hz. Ali rivayetinin Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Sabit'ten nakledilen görüşlere muhalif olduğunu belirtmişlerdir.¹²² Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Sabit, belirledikleri cezanın niteliği (diyet veya hükûmet-i adl) hakkında kesin bir şey söylemeseler de

¹¹⁶ Maverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 8/31.

¹¹⁷ Hükûmet-i Adl, şahısların vücut bütünlüğüne karşı işlenen ve cisimde sabit eser bırakan, organ ve fonksiyonları kısmen yok eden, beden bütünlüğünü ve sağlığını bozan taksirli müessir fiillerde mağdura ödenmek üzere hakim tarafından bilir kişiler aracılığıyla belirlenen tazminattır. Şamil Dağcı, "Hükûmet-i Adl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/18/463; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 207.

¹¹⁸ Debûsî, *Te'sîsü'n-nezâ'ir*, 113.

¹¹⁹ Ya'küb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 218; Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmî, ts.), 4/441; Serahsî, *el-Mebsût*, 26/71. Hanefî kaynaklarda sakala verilen zarar konusunda Hz. Ali'nin konu hakkındaki görüşü olarak nakledilen bu rivayet, bazı hadis kaynaklarının yanı sıra İbn Hazm da saçın bir daha çıkmayacak şekilde zarar görmüş olması karşısında Hz. Ali'nin değerlendirmesi olarak nakledilmiştir.bk. İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 5/357; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 11/46.

¹²⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/88, 133.

¹²¹ Maverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 12/173; Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 19/128.

¹²² Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 19/128; Necip el-Mutî' Hz. Ebu Bekir ve Zeyd b. Sabitten diyetin vacip olmayacağı yönünde Hz. Ali'nin görüşüne muhalif ifadeler nakletse de hadis kaynaklarında bunlara rastlamadık. Aksine Zeyd b. Sabit'in de Hz. Ali ile aynı fikirde olduğuna dair rivayetler yer almaktadır. Hz. Ebu Bekir kaşları yok edecek şekilde verilen zarara karşın bedel olarak on deveye hükmettiği yönündeki nakil dışında bir rivayete rastlayamadık. Konuyla ilgili bk. İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 5/357.

miktar açısından Hz. Ali'den farklı bir görüşe sahip olmaları cezanın hükümet-i adl olduğu kanaatini oluşturmuştur. Bu sayede Şâfiî'nin konu hakkındaki görüşünün kıyası sahâbe kavline tercih etmek anlamına gelmediğini ispat etmek istemişlerdir. Zira İmam Şâfiî'nin sahâbe ihtilafı karşısındaki tutumu şu şekildedir: "Sahâbe arasında ihtilaf olması halinde sahâbîlerin bu tür sözlerinden Kitap, Sünnet veya icmâya uygun düşeni ya da kıyas açısından daha doğru olanı kabul ederiz. Kitap ve sünnette sahâbe görüşlerinden bir tanesini tercih etmemize sebep olacak bir delil bulamazsak mezkur imam sahâbîlerin kavillerini tercih ederiz. Görüşler arasında eşitlik söz konusu olduğunda bize göre kaynağı en sağlam olanın sözünü tercih ederiz."¹²³ Fakihlerin bu tutumu sakala verilen zarar konusunda Şâfiî'nin, Hz. Ali'nin değil de diğer sahâbenin görüşlerini tercih etmesini, kıyasa daha uygun görmesinden kaynaklandığını söylemeyi gerektiriyor.¹²⁴ Oysa Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Sabit'ten nakledilen rivayetlerin senedi sıhhatli bulunmadığı için tenkid edilmiştir. Hatta aynı tenkid Hz. Ali rivayeti için de yapılmıştır.¹²⁵ Dolayısıyla Şâfiî'nin Hz. Ali rivayeti ile amel etmemesi kıyası tercih etmesi nedeniyledir. Zira "Risâle" adlı eserinde muhalifi bilinmeyen sahâbe kavli konusundaki görüşünü "Kitap, Sünnet ve icmâda hükmü bulunmayan konuda kıyasa uygun olan görüş varsa onu alırım. Yoksa bir sahâbînin görüşünü tercih ederim" diye açıklamıştı.¹²⁶ Bu örnekte "diyet fonksiyonel organların telefinde gereklidir" prensibinden hareket etmiştir. Dolayısıyla da bir kısım Şâfiî fakihlerin¹²⁷ farklı yaklaşımına karşın Debûsî'nin tespitleri daha isabetli gözükmektedir.

2.3. Çocuğun Kurban Bedeli

Debûsî'nin örnek olarak verdiği diğer bir mesele ise çocuğunu kurban etmek üzere adakta bulunan kişinin bedel olarak kesmesi gereken kurban miktarı konusudur. Debûsî'ye göre çocuğunu kurban etmeyi adayan kişinin bir kurban kesmesi gerektiği konusunda Hanefî mezhebinde Abdullah İbn Abbas'ın görüşü esas alınmıştır. Ebû Yusuf'la Şâfiî ise, kıyasa göre amel ederek bu kişiye herhangi bir şey gerekmeyeceği kanaatine varmışlardır.¹²⁸

Hanefî mezhebinde masiyet üzerine adak olmayacağı genel kuralı benimsemekle birlikte İmam Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre oğlunu kurban etmeyi adayan kimsenin istihsan ilkesi gereği onun yerine bir koyun kesmesi gerekir. İstihsanın dayanağını da Hz. Ali, Abdullah b. Abbas ve diğer bazı sahâbîlerin bu görüşte olduklarını ifade eden rivayetler oluşturmaktadır.¹²⁹ Ayrıca oğlunu kurban olarak adayan Hz. İbrahim'e bedel olarak koyun kesmesinin emredilmesi¹³⁰ bu konudaki usûlü açıklayan bir delil olarak kabul edilmiştir.¹³¹

¹²³ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/280; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*, 8/58.

¹²⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 12/173; Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 19/128.

¹²⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 8/172.

¹²⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 596.

¹²⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 12/173; Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 19/128.

¹²⁸ Debûsî, *Te'sisü'n-nezâ'ir*, 113.

¹²⁹ Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1416), 4/78.

¹³⁰ Saffat, 37/107.

¹³¹ Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyira* (Kahire: Matbaatu'l-

İmam Ebû Yûsuf ve İmam Züfer Hz. Peygamber'den nakledilen "Masiyet üzere adak olmaz"¹³² hadisini gerekçe göstererek farklı bir görüş ortaya koymuşlardır. Onlara göre oğlunu kurban olarak adamak masiyet ifade ettiği için herhangi bir şey gerekmez.¹³³

İmam Şâfiî ise sahâbe kavillerine yer vermeden çocuğunu kurban olarak adayan kişiye herhangi bir şeyin gerekmeyeceğini söylemiştir. Kişinin kendisini kurban olarak adaması durumunda bir koç veya yüz deve kurban edileceği yönünde bazı sahâbe kavillerinin olduğundan bahsetmekle birlikte bu görüşleri isabetli bulmamıştır.¹³⁴ Zira Şâfiî'nin konu hakkındaki genel prensibi masiyet üzere adak olmayacağıdır. Bu prensibinin dayanağını Hz. Peygamber'den nakledilen "Masiyet üzere nezir yoktur. Kişinin sahip olmadığı şey üzere nezretmesi geçerli değildir."¹³⁵ hadisi oluşturmaktadır.¹³⁶ Bir kişinin kurban maksatlı da olsa oğlunu kesmesi masiyettir. Masiyet üzere adak olmayacağı için yerine bir bedel kesmesi de gerekmez.¹³⁷ Çocuğa bedel olarak bir hayvanın kurban edilmesi konusunda sahâbe görüşleriyle niçin amel etmediği konusuna yer vermemesine karşın, benzer bir konu olan kişinin kendini kurban adaması meselesinde ise sahâbe kavillerinin varlığından bahsetmiş ancak onlarla amel edilmesini isabetli bulmamıştır. Gerekçe olarak masiyet üzere adak olmayacağını ifade eden rivayetle birlikte bazı ayetleri zikretmiştir. "Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Ancak inkarcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar."¹³⁸ ayetinde adağın geçersizliğine karşı bir bedel istenmemiş olmasını masiyet üzere yapılan adakların geçersizliğine delil göstermiştir.¹³⁹

İmam Şâfiî'nin çocuğa bedel olarak hayvanın kurban edilmesi hususundaki yaklaşımına karşın sonraki dönemlerde Şâfiî fakihlerden Mâverdî (ö. 450/1058) Hanefî mezhebinin dayanaklarını tenkid ederek Şâfiî'nin sahâbe kavli ile amel etmemesinin kıyası tercih etmesinden değil sahâbe kavli ile amel kriterlerinin yerine gelmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴⁰ Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme girişimini anlatan ayetlerin Hanefî mezhebinde delil olarak kullanmasına da itiraz etmiştir. Hz. İbrahim oğlunu kurban ettiğini rüyasında görmüştür. Peygamberlerin rüyaları da uyanık halde gelen vahiy hükmündedir.¹⁴¹ Hz. İbrahim Allah'ın kendisini sabırla, oğlunu ise itaatle sınamak için böyle bir emir verdiğini bilmekteydi. Bu sebeple de sorumluluğunu yerine getirmek istemiştir. Hz. İbrahim rüyasını oğluna

→

Hayriyye, 1322), 2/196; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412), 3/739.

¹³² Buhârî, "Eymân", 28, 31; Müslim, "Nezir", 8; Ebû Dâvûd, "Eymân", 22.

¹³³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/78.

¹³⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/206.

¹³⁵ Müslim, "Nezir", 3; Ebû Dâvûd, "Eymân", 19; Nesâî, "Nezir", 40; Tirmizî, "Eymân", 6.

¹³⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/279.

¹³⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 15/489; Ebû'l-Kâsım Abdu'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm el-Kazvîni, *el-Azîz şerhu'l-Vecîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 12/358.

¹³⁸ Mâide, 3/103.

¹³⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/206.

¹⁴⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 15/489.

¹⁴¹ İmam Şâfiî'nin Peygamber rüyaları ile ilgili değerlendirmesi için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 5/137.

ilettiğinde “Emredildiğin şeyi yap”¹⁴² buyrulması da bunu göstermektedir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in uygulaması, oğlunu kurban adayanlar için bir örnek teşkil etmez.¹⁴³ İmam Şâfiî'nin Abdullah b. Abbas'tan konuyla ilgili nakledilen görüşle amel etmeme gerekçesini ise şu şekilde izah etmiştir: Oğlunu kurban etmeyi adayan kişinin durumuyla ilgili Abdullah b. Abbas'tan farklı rivayetler gelmiştir. Bu rivayetlerden bir tanesinde bedel olarak yüz deve kurban edilmesi istenirken bir başka rivayette bir koyun kurban edilmesi istenmiştir. Rivayetler arasında tercihte bulunma imkânı da yoktur. Abdullah b. Abbas'ın konu hakkındaki görüşü yaygınlaşmadığı için hakkında icmâ da oluşmamıştır.¹⁴⁴ Hz. Peygamber'den nakledilen “Masiyet üzere nezir yoktur. Kişinin sahip olmadığı şey üzere nezretmesi geçerli değildir.”¹⁴⁵ hadisiyle amel etmek birbirleriyle çelişkili sahâbe görüşü ile amel etmekten daha evlâ görülmüştür.¹⁴⁶ Mâverdî, Debûsî'nin örnek olarak verdiği konuda Şâfiî'nin Abdullah b. Abbas'ın sözü ile amel etmeme sebebini rivayetler arası ihtilaf olarak göstermiş olsa da İmam Şâfiî bu şekilde bir gerekçelendirme de bulunmamıştır. Ancak Şâfiî, Debûsî'nin ifade ettiği gibi sahâbe kavli karşısında kıyası değil, masiyette adak olmaz nassını tercih etmiştir.

2.4. Yemin Keffareti

Debûsî'nin, İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini göstermek için dikkatlere sunduğu diğer mesele ise “Yemin Keffareti” konusundadır. Debûsî'ye göre Hanefî mezhebinde “şu işi yaparsam veya yapmazsam Müslüman değilim” şeklinde yemin eden bir kimseye, yeminin aksine davranması halinde yemin keffareti gerekeceği görüşü kabul edilmiştir. Hanefî mezhebinde bu konuda Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Aişe'den nakledilen görüşler delil olarak kullanılmıştır. Şâfiî ise, bu sahâbilerin görüşlerini terk edip kıyasla amel etmeyi tercih ederek bu tür bir sözün yemin olarak kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁴⁷

Hanefî mezhebinde yemin, Allah'ın isimlerinden ve örfte yemin olarak kullanılan Allah'ın sıfatlarından birisini zikretmekle gerçekleşir.¹⁴⁸ Hz. Peygamber'den nakledilen “Yemin eden ya Allah adına yemin etsin veya sussun.”¹⁴⁹ hadisi gerekçe gösterilerek Kâbe, Peygamber ve Kur'an gibi Allah'tan başkası adına yapılan yeminler meşru görülmemiştir.¹⁵⁰ Ancak Allah'tan başkası adına yapılan yeminler şarta bağlı olmayan mutlak yeminler olarak değerlendirilmiştir. “Şu işi yaparsam veya yapmazsam “şeklinde yapılan yeminler ise cezayı şarta bağlamak olarak değerlendirildiğinden sonuç doğuracağı belirtilmiştir. Bu sebeple de Allah'tan başka-

¹⁴² Saffat, 37/102.

¹⁴³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 15/489.

¹⁴⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 15/489.

¹⁴⁵ Müslim, “Nezir”, 3; Ebû Dâvud, “Eymân”, 19; Nesâî, “Nezir”, 40; Tirmizî, “Eymân”, 6.

¹⁴⁶ Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421), 4/473.

¹⁴⁷ Debûsî, *Te'sisü'n-nezâ'ir*, 113.

¹⁴⁸ Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedtî* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, ts.), 2/318.

¹⁴⁹ Buhârî, “Eymân”, 4; Nesâî, “Eymân”, 4; Ebû Dâvud, “Eymân”, 5.

¹⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/24.

sı adına yapılan tâlik şeklindeki yeminlerin mekruh olmakla birlikte yerine getirilmemesi durumunda keffaret gerekeceği ifade edilmiştir.¹⁵¹ Dolayısıyla “Şu işi yaparsam veya yapmazsam Müslüman değilim” ifadesi Hanefî fıkında yemin olarak kabul edilmekte ve yerine getirilmediğinde keffaret gerekir.¹⁵² İmam Muhammed ise, “şunu yaparsam Yahudi olayım Hristiyan olayım, Allah’ın azabı üzerime olsun” şeklindeki ifadelerin yemin kapsamında değerlendirilmeyeceğini belirtmiştir. O bu lafızları kişinin kendisine yaptığı beddua olarak kabul eder.¹⁵³

İmam Şâfiî’ye göre, yeminin oluşması için Allah’ın isim ve sıfatları ile yapılması gerekir. Allah’ın ismiyle gerçekleştirilmeyen yeminler mün’akid olmadığı için keffaret söz konusu değildir. Bu görüşün oluşmasına gerekçe olarak Hz. Peygamber’den nakledilen şu hadisleri göstermiştir: “Yemin eden Allah adına yemin etsin. Kureyş ataları adına yemin ediyordu. Allah Rasulü onları bundan menetti.”¹⁵⁴ Abdullah b. Ömer’den nakledilen diğer rivayete göre babası adına Hz. Ömer’in yemin ettiğini Hz. Peygamber işitince “Yemin eden ya Allah adına yemin etsin veya susun” demiştir. Hz. Peygamber’in bu uyarısı üzerine Hz. Ömer “Allah’a yemin ederim ki o günden sonra ne bilerek ne de başkasının sözünü naklederek atalarım adına yemin ettim.” demiştir.¹⁵⁵ Tirmizî’nin naklettiği rivayette Abdullah b. Ömer Kâbe adına yemin eden bir kişiye “Allah’tan başkası adına yemin etme. Ben Hz. Peygamber’in Allah’tan başkası adına yemin eden kişi ya müşrik olur veya kafir dediğini işittim” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵⁶ Mezkur rivayetleri delil olarak gösteren Şâfiî, Allah’tan başkası adına yemin etmenin yasaklandığını ve bu tür yeminlerin geçerli olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁷

Debûsî’nin İmam Şâfiî’nin sahâbe kavlindeki tutumunu izah için dile getirdiği “şu işi yaparsam veya yapmazsam Müslüman değilim” ifadesine gelince bu ifade yemin kapsamında değerlendirilmediği için yemin keffareti gerekmeyeceği belirtilmiştir.¹⁵⁸ Şâfiîlerin bu konudaki gerekçeleri Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerdir: “Bir şeyi yapmış veya yapmamışsam İslam’dan uzak olayım diye yemin eden yalan söylemişse dediği gibidir (İslam’dan çıkmış olur). Doğru söylüyorsa İslam’a sağlam olarak dönmüş olmaz (imanı zedelenir).”¹⁵⁹; “Lat adına yemin eden kimse hemen “La ilahe illallah” desin.”¹⁶⁰ Bu hadislerde Hz. Peygamber’in keffarettan bahsetmeyerek itikadi problemlere işaret etmesi “şu işi yaparsam veya yapmazsam Müslüman değilim” şeklindeki lafzın keffaret gerektiren bir yemin statüsünde

¹⁵¹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 3/705.

¹⁵² Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, 3/175; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/300.

¹⁵³ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, 3/180.

¹⁵⁴ Buhârî, “Eymân”, 4. Müslim, “Eymân”, 1 (1646).

¹⁵⁵ Buhârî, “Eymân”, 4; Ebû Dâvud, “Eymân”, 5; Nesâî, “Eymân”, 4.

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416, 5/366 (6072). Tirmizî, “Eymân”, 8. Tirmizî bu rivayeti hasen olarak değerlendirirken, Ahmed b. Hanbel bir kişi dışında seneddeki ravilerin sika olduğunu, Hakim ise sahih olduğunu söylemiştir.

¹⁵⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/64.

¹⁵⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/64; Necib el- Muti’î, *Tekmilatü'l-Mecmû'*, 18/16.

¹⁵⁹ İbn Mâce, “Keffaret”, 3; Nesâî, “Eymân”, 6.

¹⁶⁰ Ebû Dâvud, “Eymân”, 3.

olmadığına gerekçe olarak gösterilmiştir.¹⁶¹ “Şu işi yaparsam veya yapmazsam Müslüman değilim” ifadesi Şâfiî mezhebinde yemin olarak kabul edilmese de Peygamber'den nakledilen “Allah'tan başkası adına yemin eden ona ortak koşmuş olur.” şeklindeki rivayet¹⁶² gerekçe gösterilerek bu tür yeminlerin itikadi problemlere yol açtığını belirtmişlerdir.¹⁶³

Debûsî'nin “şu işi yaparsam veya yapmazsam Müslüman değilim” şeklindeki ifadeleri yemin olarak kabul etmeyen İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiği iddiasının tahlili neticesinde İmam Şâfiî'nin sahâbe kavli ile amel etmemesinin sebebi kıyastan ziyade naslar olduğu görülmektedir. Şâfiî fıkında yeminin gerçekleşebilmesi için Allah'ın ismi ile yapılması gerektiği prensip itibarıyla kabul edilmiştir. Bu görüşün oluşmasına gerekçe olan pek çok hadis nakledilmiştir.

2.5. Bey'u'l-İne Meselesi

Debûsî'nin konuyla ilgili iddiasını temellendirmek üzere zikrettiği örneklerden birisi de sattığı malın ücretini teslim almadan aynı mecliste daha ucuza geri satın almak (Bey'u'l-İne) konusundadır.¹⁶⁴ Debûsî, Hz. Aişe ve Zeyd b. Erkam'dan nakledilen hadisler gerekçe gösterilerek Hanefî mezhebinde bir kimsenin sattığı bir malı, henüz ücretini teslim almadan, sattığı fiyattan daha ucuza geri alması halinde ikinci satışın fasit olacağını belirtmiştir. Debûsî'nin ifadesine göre bu hüküm sahâbe kavline dayanmakta olup Şâfiî kıyası bu sahâbe kavline tercih ederek ikinci satışın câiz olacağına hükmetmiştir.¹⁶⁵

Hanefî mezhebinde kişinin sattığı malın ücretini teslim almadan aynı mecliste daha ucuza geri satın alması sahâbe kavli nedeniyle faiz şüphesi kapsamında değerlendirilerek caiz görülmemiştir.¹⁶⁶ Hanefîlerin delil gösterdiği görüş Hz. Aişe'ye aittir. “Bir kadın Hz. Aişe'ye gelerek “Ey Mü'minlerin annesi! Ben Zeyd'e sekiz yüz dirheme veresiye olarak bir köle sattım. Daha sonra aynı köleyi peşin altı yüz dirheme geri satın aldım.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Aişe, Zeyd'e git ve şöyle

¹⁶¹ Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 18/20.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/366 (6071). Tirmizî, “Eymân”, 8.

¹⁶³ Necib el- Mutî'î, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 18/17.

¹⁶⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 1403, 3/78; Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 5/138; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406), 5/198; Nevevî, *Mecmû'*, ts., 10/150; Bey'u'l-İne (بيع العينة), lügatte değiştirmek, satmak, satın almak gibi manalara gelen bey' kelimesi ile, peşin para, bir şeyin en iyisi, borç vermek gibi anlamlarda kullanılan el-İne kelimelerinden oluşmaktadır. İslam hukuk terimi olarak bey'u'l-İne, bir kimsenin bir malı bir şahsa belirli bir bedel ile veresiye olarak satıp, o malı aynı mecliste, aynı şahıstan o bedelden daha aza peşin olarak geri satın alması şeklinde izah edilmiştir. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 13/305-306; Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/240; Servet Bayındır, “Şâfiî Fukahâsının Beyu'l-İne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun Günümüz İslami Finans Piyasalarına Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2013), 121; M. Fatih Turan, “Bey' bi'l-Vefâ ve Bey'u'l-İne İle Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhî Boyutu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 129; Yunus Apaydın, “İne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 20/283.

¹⁶⁵ Debûsî, *Te'sîsü'n-nezâ'ir*, 113.

¹⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/199.

söyle “Tövbe etmedikçe Allah Rasûlü ile birlikte yaptığın cihad boşa gitmiştir. Ne kadar kötü bir alım! Ne kadar kötü bir satım!”¹⁶⁷ Hz. Aişe’nin yapılan bu akit sebebiyle Zeyd b. Erkam’ın Hz. Peygamberle yaptığı cihadda elde edilen mükafatların iptal olacağını ifade etmesi akdin fasit olmasını gösteren bir unsur olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁸ Zira yapılan ibadet ve taatlerin irtidat hali dışında boşa gideceği bilgisi akilla kavranacak bir husus değildir. Hanefî mezhebinde de akilla kavranamayacak konularda sahâbe kavlinin hüccet olarak alınmasının vücûbiyet ifade ettiği kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Hz. Aişe’nin Zeyd b. Erkam’a yönelik taatinin boşa gideceği ifadesi de bu kapsamda değerlendirilmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca Hz. Aişe’nin söz konusu işlemi kötü bir satma ve satın alma olarak nitelemesi de akdin fasit olduğunun bir işareti olarak yorumlanmıştır.¹⁷¹ Hanefî mezhebinde bu tür sözleşmelerin faiz şüphesi olarak tasvir edilmesinde Hz. Aişe’den konu hakkında nakledilen rivayetlerin bazılarında¹⁷² muhatabının ana paramı alsam fazla kısmı iade etsem olur mu? sorusuna faizle ilgili düzenleme getiren “Kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki (ana parası) kendisininindir”¹⁷³ ayeti ile cevap vermesi etkili olmuştur. Hz. Aişe bu tür işlemleri faiz olarak değerlendirdiği için muhatabına faiz ayeti ile cevap vermiş ve bu işlemin cihadın mükafatını iptal edeceğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Hanefî fakihler kişinin sattığı malın ücretini teslim almadan aynı mecliste daha ucuza geri satın alması durumunda oluşan faiz şüphesini şu şekilde izah ederler: İkinci akiddeki fiyat ilk akiddeki fiyata bedel olarak belirlenir. İlk akiddeki fazlalık ise herhangi bir karşılığı olmayan fazlalıktır. Bu sebeple de faiz şüphesi taşımaktadır.¹⁷⁵

İmam Şâfiî’ye göre ise vadeli satılan malın aynı kişiden peşin daha ucuza satın alınması kıyasa uygun olduğu için caizdir.¹⁷⁶ İmam Şâfiî’nin fıkıh sisteminde hukuki işlemlerde temel ilke olarak zâhirî irade esas alınmıştır. O’na göre şekil şartları itibariyle akidlerin sahih olması yeterlidir. Hukukun şeklen aradığı şartlar tamam olduğu sürece yapılan akid sahih kabul edilir.¹⁷⁷ İne satışını da aynı ilke kapsamında değerlendirmiştir. İmam Şâfiî Zeyd b. Erkam’ın uygulamasını fıkıh sisteminde belirlediği genel ilkeye uygun gördüğü için Hz. Aişe’nin kavline tercih etmiştir.¹⁷⁸

İmam Şâfiî, Hz. Aişe’nin Zeyd b. Erkam’ı ayıplayan ifadeleri sabit olsa bile

¹⁶⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, 8/184; Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1424/2004), 3/477; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, 5/539 (10798).

¹⁶⁸ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *el-Binâye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlimiyye, 1420), 8/174.

¹⁶⁹ Neseî, *Manaru’l-Envar*, 214; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, 217.

¹⁷⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/199.

¹⁷¹ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/199.

¹⁷² Abdurrezzak, *Musannef*, 8/184 (14812); Darekutnî, “Buyu”, 13 (3002); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, 1424, 5/540 (10800).

¹⁷³ Bakara, 2/275.

¹⁷⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/199; Aynî, *el-Binâye*, 8/174.

¹⁷⁵ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 5/199.

¹⁷⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/79.

¹⁷⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 315; Şâfiî, *el-Ümm*, 7/310; Konuyla İlgili Bk. Cemil Liv, “İslâm Fıkıhında Zâhiri - Bâtını İrade Ayırımının Hukukî İşlemlere Etkisi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200.

¹⁷⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/79; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, 5/540 (10801).

esasında Zeyd'in değil de süre belirlemeden veresiye satış yapan kadının kınanması gerekeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Zeyd b. Erkam'ın haram kılınmış bir muamelede bulunmasının söz konusu olamayacağını hatırlatarak bey'u'l-İne konusunda zâhirî anlayışına da uygun gördüğü Zeyd b. Erkam'ın uygulamasını tercih etmiştir.¹⁷⁹

Hız. Aışe'den nakledilen görüşün kıyasa aykırı olması sebebiyle amel edilmemesi gerektiği yönündeki eleştiriler Hanefî fakihler tarafından doğru bulunmuştur. Aslında Hanefî mezhebinde de Şâfiîler'de olduğu gibi akdın rükûn ve şartlarının var olması sıhhat için yeterli görülür.¹⁸⁰ Ancak bey'u'l-İne konusunda Hız. Aışe'den nakledilen görüş genel ilkelerinin dışına çıkmalarına neden olmuştur. Zira Hanefî fıkhında fakih bir sahâbinin görüşü kıyasa tercih edilir.¹⁸¹ Sattığı malın ücretini teslim almadan aynı mecliste daha ucuza geri satın alması meselesine sahâbenin fakihleri arasında yer alan Hız. Aışe rehberlik ettiği için onun görüşü tercih edilmiştir.¹⁸²

İmam Şâfiî ise sahâbe ihtilafları konusunda "Bir meselede Hız. Peygamber'in sahâbesi ihtilaf ettiğinde, görüşü kıyasa uygun olan sahâbe kavlini kabul ederiz" prensibi ile hareket etmiştir. Hız. Aışe ve Zeyd b. Erkam'dan gelen görüşler arasında ihtilaf söz konusu olduğu için kıyasa daha uygun olarak gördüğü Zeyd b. Erkam'ın görüşünü tercih etmiştir.¹⁸³ Dolayısıyla "Sattığı malın ücretini teslim almadan aynı mecliste daha ucuza geri satın alma" meselesinde İmam Şâfiî'nin sahâbe kavlini terk ederek kıyası tercih ettiğini söylemek yerine, sahâbe ihtilafından kıyasa uygun olanı tercih ettiğini söylemek daha doğru gözükmektedir. Bu sebeple de Debûsî'nin iddiasının bu konu bağlamında yerinde olmadığı söylenebilir.

2.6. Zimmîlerin Kendi Aralarında Şarap Satışı Meselesi

İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiğine dair Debûsî'nin verdiği örneklerden birisi de "zimmîlerin şarap ticareti" konusudur. Debûsî Hanefî fıkhında Hız. Ömer'den nakledilen "Onların (Zimmîlerin) alışverişlerine karışmayın. Onların parasından öşür vergisi alın" sözüyle amel edilerek zimmîlerin kendi aralarında şarap satışına izin verildiğini ve zimmî birisinin şarabının telef edilmesi halinde tazminin gerekli olduğu benimsenmiştir. Şâfiî ise sahâbe kavlini terk edip kıyası tercih ederek şarabın zimmîler arasında satılmasının caiz olmayacağı ve zimmîye ait de olsa telef edilmesi halinde şarabın tazmin edilmeyeceği görüşüne kail olmuştur ki bu yaklaşımı ile de kıyası tercih ederek sahâbe kavlini terk etmiştir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/79; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 5/540.

¹⁸⁰ Serahsî, *el-Mebisüt*, 16/181; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/15.

¹⁸¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 3/362; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 256; Neseî, *Manaru'l-Envar*, 214; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 217.

¹⁸² Ali b. Zekeriyya Ebû Muhammed el-Menbecî, *el-Lübab fi'l-cem' beyne's-sünne ve'l-kitâb* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1414), 2/491; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî, *el-Gurretü'l-münîfe fi tahkîki ba'zı mesâ'ili'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Segâfi, 1406), 84.

¹⁸³ Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 151.

¹⁸⁴ Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Te'sîsü'n-nezâ'ir* (Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.), 113.

Hanefî mezhebinde zimmîlerin kendi aralarında şarap alım satımında bulunması caizdir. Zira şarap zimmîlere göre mütekavvim maldır. Hanefîler bu konuda kıyası terk ederek sahâbe kavliyle temellendirdikleri istihsanı tercih etmişlerdir.¹⁸⁵ Hanefî mezhebinde delil olarak gösterilen sahâbe kavli Hz. Ömer'in talimatnamesidir. Hz. Ömer görevlendirdiği memurlara zimmîlerden cizye olarak meyte, domuz ve şarap aldığınızı duydum. Onları kendi aralarında bunların ticaretini yapmaları hususunda serbest bırakın. Kazançlarından onda bir vergi alın."¹⁸⁶ talimatını vermiştir. Zimmîlerin kendi aralarında şarap ticaretleri caiz olmasaydı Hz. Ömer buna izin vermezdi. Hz. Ömer'in uygulamasında şarabın zimmîler arasında mütekavvim mal kabul edilerek alışverişe konu edilmesine izin verilmesi, telef edilmesi durumunda tazminini de gerektiren bir delildir.¹⁸⁷

İmam Şâfiî ise şarabın zimmîler arasında satılmasının caiz olmayacağını ve zimmîye ait olsa da şarabın telef edilmesi halinde tazmin gerekmeyeceği görüşünü benimsemiştir. Şâfiî mezhebinde konu ile ilgili şu deliller kullanılmaktadır: Rivayete göre Hz. Peygamber "Allah içki, ölmüş hayvan, domuz ve putun alım satımını yasakladı." dediğinde sahâbe "Ey Allah'ın Rasûlü ölmüş hayvanların iç yağları hakkında ne dersiniz? Onunla gemiler yağlanır, derilere sürülür ve kandiller aydınlatılır" şeklinde soru yöneltirler. Hz. Peygamber "Onun satışı da haramdır. Allah Yahudilere lanet etsin, Allah onlara ölmüş hayvanların iç yağını haram kıldığı zaman bu yağı eritip satarak parasını yediler." demiştir."¹⁸⁸ Şâfiîlere göre Hz. Peygamber bu sözleri ile meytenin haram kılındığından bahsetmesine karşın bu konuda Müslüman, Yahudi vs. ayırım yapmamıştır. Şarap ve geliri hakkında Müslüman için geçerli olan hüküm zimmîler için de aynen geçerlidir.¹⁸⁹ Gayr-ı müslim olanlar iman esaslardan sorumlu olduğu gibi diğer şer'i esaslardan da sorumludur. Dolayısıyla Müslüman bir kişiye şarabın ticareti yasak olduğu gibi zimmîlere de yasaktır.¹⁹⁰

Hz. Ömer'in memurlarına söylediği nakledilen "Onlardan vergi olarak şarap ve domuz almayın. Ancak kendi aralarındaki ticarete onları serbest bırakın. Siz vergi olarak semenlerini (ücret) alın"¹⁹¹ ifadesi, cizye vergisinde yapılan bir düzenlemeyi göstermektedir. Memurların ehl-i zimmetten vergi olarak şarap ve domuz almaları ve daha sonra bunu satarak paraya çevirmelerini yasaklayarak doğrudan bedellerini almaları istenmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'den nakledilen diğer bir rivayette şaraptan gelir elde edilmesine karşı çıktığı görülmektedir. Rivayete göre kendisine şaraptan elde edilen kırk bin dirhem gönderilince durumu kınayarak gönderen kişiyi memurluktan azletmiştir.¹⁹²

¹⁸⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, 5/221; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/43; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/143; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/10.

¹⁸⁶ Abdurrezzak, *Musannef*, 6/23 (9886); Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, 7/122; Aynî, *el-Binâye*, 8/382.

¹⁸⁷ Serahsî, *el-Mebisût*, 11/102; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/143.

¹⁸⁸ Buhari, "Büyu", 112; Megazi, 50; Müslim, "Müsakat", 71; Ebu Davud, "Büyu", 66; Tirmizi, Büyu, 6.

¹⁸⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/44; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/225; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 7/222.

¹⁹⁰ Nevevî, *Mecmû'*, ts., 9/227.

¹⁹¹ Abdurrezzak, *Musannef*, 6/23 (9886); Aynî, *el-Binâye*, 8/382; Bâbertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, 7/122.

¹⁹² Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 63; Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteyba el-Horasânî İbn Zencûye, *el-Emvâl* (Suud: Merkez-i Melik Faysal, 1406), 180; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Mugnî* (Kahire:

Şâfiî mezhebinde zimmîlerin kendi aralarında şarap ticareti hususundaki yaklaşımlarına bakıldığında, rivayet edilen hadislerle amel etmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerde, Müslümanla zimmî arasında herhangi bir ayrıma gidilmeyerek eşit sorumluluk yüklenmesi, görüşlerinin gerekçesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ömer'den nakledilen görüşle amel edilmemesi, Debûsî'nin ifade ettiği gibi kıyası öncelemeleri değil, konuyla ilgili hadislerin bir gereği olarak değerlendirilebilir.

2.7. Gusûl Abdesti Sırasında Ağza ve Buruna Su Verme Meselesi

Debûsî'nin "Te'sîsü'n-nazar fî ihtilâfi'l-eimme" adlı eserinde İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini ispat sadedinde getirdiği diğer bir mesele "gusûl abdesti esnasında ağza ve buruna su vermenin hükmü" konusundadır. Hanefî fakihlere göre gusûl abdesti sırasında ağza ve buruna su vermek müstakil birer farzdır. Bu konuda Abdullah b. Abbas'tan nakledilen rivayet esas alınmıştır. Cünüplükten ötürü ağız ve buruna su vermeden gusûl abdesti alan ve o şekilde namaz kılan kişinin kıldığı namazın durumu sorulduğunda Abdullah b. Abbas, "Guslünde mazmaza ve istinşakı terk ederek namaz kılan kimse, mazmaza ve istinşak yapar ve ardından namazını iade eder" demiştir.¹⁹³ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ise Abdullah b. Abbas'ın görüşü ile amel etmeyerek gusûl esnasında mazmaza ve istinşakın sünnet olduğunu söylemiştir.¹⁹⁴

Hanefî mezhebinde Abdullah b. Abbas'tan nakledilen mezkur görüşe dayanarak cünüplük sebebiyle alınan gusûlde mazmaza ve istinşak farz kabul edilmiştir.¹⁹⁵ Sahâbe kavli dışında Hanefî fakihler "Eğer cünüp iseniz, iyice temizlenin."¹⁹⁶ ayetini de ağza ve buruna su vermenin farziyetine dayanak göstermişlerdir.¹⁹⁷ Zira ayette bahsedilen iyice temizlenmenin, suyun ulaşabileceği her yeri yıkamakla olacağını belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'in gusûl uygulamaları da ağız ve burunu yıkamanın farz olduğuna delil gösterilmiştir.¹⁹⁸ Nitekim Hz. Peygamber'in gusûl abdesti eşi tarafından şu şekilde tasvir edilmiştir: "Gusûl abdesti alacağı zaman önce ellerini ve avret yerlerini yıkardı. Daha sonra namaz abdesti alır, parmakları ile saçlarının diplerini hilaller, sonra da başına üç defa su dökerek bütün vücudunu yıkardı."¹⁹⁹

Hanefî kaynaklarının bazılarında Hz. Peygamber'den Ebû Hureyre aracılığıyla nakledilen bir hadis de mazmaza ve istinşakın guslün farzı olduğuna delil olarak

→

Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 9/350.

¹⁹³ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424), 1/208 (414). Dârekutnî râviler içerisinde yer alan Ayşe bnt. Acred'in başka bir rivayetinin bulunmadığını ve bu rivayetin delil olarak kullanılamayacağını belirtmiştir. İbn Ebî Şeybe'de eserinde bu rivayete namaz iadesi ifadesi olmadan yer vermiştir. İbn Ebi Şeybe, *Musanef*, 1/179 (2058).

¹⁹⁴ Debûsî, *Te'sîsü'n-nezâ'ir*, 113.

¹⁹⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, 13; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, 1/41; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/62.

¹⁹⁶ Maide, 5/6; Nisa4/43.

¹⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/62; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/19; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/21; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/11.

¹⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/62; Merginânî, *el-Hidâye*, 19; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/21.

¹⁹⁹ Buhârî, "Gusûl", 1; Ebû Dâvud, "Taharet", 99.

gösterilmektedir.²⁰⁰ “Mazmaza ve istinşak abdestte sünnet, cünüplükte ise farzdır.” Ancak bu rivayet Merginânî’nin (ö. 593/1197) Hidâye adlı eserindeki hadislerin tahririni yapan Ebû Abdullah ez-Zeylaî (ö. 762/1360) tarafından garip olarak değerlendirilmiştir. Zeylaî “Mazmaza ve istinşakın cünüp için üç defa olması farzdır”²⁰¹ şeklinde bir rivayetin de bulunduğunu ancak bunun da ciddi cerh unsurları taşıdığını belirtir.²⁰²

“Eğer cünüp iseniz, iyice temizlenin.”²⁰³ ayetine gusül bahsinde yer veren İmam Şâfiî ise gusül abdestinin keyfiyeti konusunu Hz. Peygamber’in eşlerinden nakledilen uygulama örnekleriyle izah etmiştir.²⁰⁴ Hz. Peygamber’den nakledilen “her kılın altında cünüplük vardır. Bütün kılları yıkayın, bedeni temizleyin.”²⁰⁵ hadisi bedenin dış kısmının tamamen yıkanmasını gerektirmektedir.²⁰⁶ Abdestle ilgili ayette²⁰⁷ yüzü yıkamak farz kılınmıştır. Gusülde ise vech/yüz bedeni yıkama kapsamı içerisine dahil olduğu için farz olmuştur. Her ikisinde de ağız ve burun yüzün/vechin dış kısmı kabul edilmediği için farz kapsamına alınmamıştır. Bu sebeple Şâfiî mezhebinde ağız ve burnun yıkanmamasını abdestte caiz kabul edip gusül de zorunlu kılmak kıyasa uygun görülmemiştir.²⁰⁸ Bununla birlikte İmam Şâfiî gerek abdestte gerekse cünüplük sebebiyle gusülde mazmaza ve istinşak yapmayı güzel gördüğünü ancak terk edilmesi durumunda namazın iadesini gerekli görmediğini ifade etmiştir.²⁰⁹

Şâfiî mezhebinde mazmaza ve istinşakın gusül esnasında farz kılınmamasının gerekçesi sadece kıyas değildir. Hz. Peygamber’in gusül tariflerinde mazmaza ve istinşakın zikredilmemesi, onun farz olmadığına göstergesi kabul edilmiştir.²¹⁰ Bu kanaatin temel dayanağı olarak da yukarıda geçen Ümmü Seleme rivayeti zikredilmiştir. Ayrıca Cübeyr b. Mut’im aracılığıyla nakledilen şu rivayet de mezhebin delilleri arasında gösterilmiştir.²¹¹ Rivayete göre sahâbe gusül abdestinin mahiyetini tartışırken Hz. Peygamber onlara başlarından üç defa suyu döküp onu bedenlerine yaymalarını söylemiştir.²¹²

Şâfiî mezhebinde mazmaza ve istinşakın hükmünü belirlemede kullanılan diğer bir delil de Hz. Aişe’den nakledilen fitrat hadisidir: “On şey benim sünnetimdir: Bıyıkları kesmek, sakal bırakmak, misvak kullanmak, buruna su vermek, tır-

²⁰⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 19.

²⁰¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/207 (409).

²⁰² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylaî, *Nasbû’r-râye li-tahrîci ehâdisi’l-Hidâye* (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1418), 1/78.

²⁰³ Maide, 5/6; Nisa, 4/43.

²⁰⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/56; el-İmrânî, *el-Beyân*, 1/253.

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 29; Tirmizî, “Tahâret”, 78; İbn Mâce, “Tahâret”, 106.

²⁰⁶ Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, 1/220.

²⁰⁷ Maide, 5/6.

²⁰⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/57; Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *Muhtasar* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1403/1983), 8/95 (Şâfiî, *el-Ümm* içerisinde).

²⁰⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/39, 57.

²¹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/56-57.

²¹¹ el-İmrânî, *el-Beyân*, 1/254.

²¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416, 27/337 (16781); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned* (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-hikem, 1430), 8/327 (3400); Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî Ebû Ya’lâ, *el-Müsned* (Dimeşk: Dâru’l-Me’mûne, 1404), 13/392 (7397).

nakları kesmek, parmak boğumlarını yıkamak, koltuk altlarındaki kılları kesmek, kasıkları tıraş etmek ve istinca yapmak.” Bu hadisi nakleden râvi Mus'ab b. Şeybe, “onuncuyu unuttum, o da mazmaza olması gerekir demiştir.”²¹³ Bu rivayette mazmaza ve istinşakın Hz. Peygamber tarafından sünnet olarak tasvir edilmiş olması Şâfiî mezhebinde farz olarak görülmemesinde etkili olmuştur.²¹⁴

Yaptığımız bu tetkikte, gusül abdesti esnasında ağza ve buruna su vermenin farz olmadığını söyleyen İmam Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini ileri süren Debûsî'nin tespitinin yerinde olmadığı anlaşılmaktadır. Zira İmam Şâfiî'nin, kıyasın yanı sıra Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerle görüşünü temellendirdiği görülmektedir.²¹⁵ Mazmaza ve istinşakın farziyeti konusunda Hanefî mezhebinde delil olarak kullanılan İbn Abbas'a ait görüş ise Şâfiî fıkıhçılar tarafından sened yönüyle amel için yeterli görülmemiştir. Nitekim Beyhakî (ö. 458/1066), İmam Şâfiî'nin Osman b. Raşid ve Ayşe bnt. Acred aracılığıyla Abdullah b. Abbas'tan nakledilen rivayetin senedini sahih görmediği için amel etmediğini belirtmiştir.²¹⁶ Dolayısıyla da İmam Şâfiî'nin gusül abdesti esnasında ağza ve buruna su vermenin hükmü konusunda sahâbe kavli ile amel etmemesinin sebebi, Debûsî'nin dediği gibi kıyası tercih etmesi değil, sahâbe kavlini aktaran rivayeti sened açısından sıhhatli bulmaması ve konu hakkında gelen hadisler olduğu söylenebilir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında ortaya çıkan ihtilafların çözümlenmesinde, fetva müessesinin sürdürülmesinde, yeni çıkan meseleler karşısında icthad sorumluluğunun yerine getirilmesinde, nasların ve sahih anlamın bize kadar ulaştırılmasında sahâbe nesli önemli bir görev icra etmiştir. Prensiplere itibariyle Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde sahâbe kavli hüccet kabul edilmekle birlikte, özellikle icmâ oluşmamış sahâbe kavline yaklaşım hususunda aralarında farklı bakış açıları söz konusu olmuştur. Hanefî mezhebinde sahâbe kavlinin kategorize edilmesinde sahâbenin fakihiğinin yanı sıra nakledilen görüşlerin kıyasa uygunluğu temel kriter olarak belirlenirken, Şâfiî mezhebinde sahâbe kavlinin yaygınlık kazanması ve muhalifinin bilinip bilinmemesi belirleyici bir etmen olmuştur. Hanefiler akılla kavranmayacak konularda sahâbe görüşünün merfû olma ihtimali sebebiyle onunla ameli vacip olarak görmüş, aklen bilinmesi mümkün olan konularda ise sahâbeye ittiba edilmesi fikri ağır basmıştır. Şâfiîler ise meşhur olup muhalifi bilinmeyen sahâbe kavlini hüccet sayarak kıyastan önce bir konuma yerleştirmişler, meşhur olmayan ve muhalifi de bilinmeyen sahâbe kavline itibar etmekle birlikte sıralamada kıyastan sonraya bırakmışlardır. Sahâbe arasındaki ihtilaflı hususlarda ise Kitap, Sünnet ve icmâya uygun düşeni ya da kıyas açısından daha doğru olanı delil olarak almışlardır. Ebû Hanîfe ve Şâfiî'den bu türde farklı görüş ve uygulamaları

²¹³ Müslim, “Tahâret”, 56; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 29; Tirmizî, “Edeb”, 14; Nesâî, “Zîynet”, 1; İbn Mâce, “Tahâret” 8.

²¹⁴ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî, *Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/396.

²¹⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/56; Müzenî, *Muhtasar*, 8/97.

²¹⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 1/277 (850).

ların yer alması sahâbe kavlinin bu mezhepler içerisinde mutlak anlamda müstakil bir hüccet olarak görülmediğini söyleme imkanı verebilir. Debûsî'nin "Te'sîsü'n-nazar" adlı eserinde, sahâbe kavline yaklaşımdan kaynaklanan farklılıkları izah için örnek olarak verdiği kaçak köleyi bulup getirenin ücret hakkı, sakala verilen zararın tazmini, çocuğunu kurban olarak adayanın keffareti, İslam'dan çıkmak üzerine yemin edenin durumu, bey'u'l-îne, zimmîlerin kendi aralarındaki şarap ticareti ve gusül abdesti sırasında ağza ve buruna su vermek konularında sahâbe kavlinin bu mezhepler içerisinde mutlak anlamda müstakil bir hüccet olarak görülmediği anlaşılmaktadır.

Debûsî'nin sahâbe kavli konusunda verdiği örnekleri incelediğimizde İmam Şâfiî ve mezhebin diğer alimlerinin, kaçak köleyi getirene verilecek ücret ve sakala verilen zarar konusunda Şâfiî'nin kıyası sahâbe kavline tercih ettiği iddiası doğru olmakla birlikte; çocuğunu kurban olarak adayanın keffareti ve İslam'dan çıkmak üzerine yemin edenin durumu konularında görüşünü naslara dayandırdığı; bey'u'l-îne ve zimmîlerin kendi aralarındaki şarap ticareti hususlarında ise sahâbe arasındaki ihtilafa dikkat çekmekle birlikte esas itibariyle Hz. Peygamber'den nakledilen merfû hadislere dayandığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak Debûsî'nin dile getirdiği gibi İmam Şâfiî'nin her meselede mutlak anlamda kıyası sahâbe kavline tercih ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

- Abdulazîz el-Buhârî, Alaüddin Abdulaziz. *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevi*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1417/1996.
- Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akgül, Yusuf. "Fıkıh Usulüne Kaynaklığı Açısından Muaz Hadisinin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2018), 193-222.
- Akgündüz, Ahmet. "Debûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/66-67. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. "Karahanlıların Büyük Hukukçusu Ebû Zeyd ed-Debûsî ve Mezheplerarası Mukayeseli Hukuka Tesirleri". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1989), 89-108.
- Aktepe, İshak Emin. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *İcmâlu'l-isâbe fî akvâli's-sahâbe*. Kuveyt: Cemiyetü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1404/1984.
- Ali Haydar Efendi. *Düreru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1411/1990.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Apaydın, Yunus. "İne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/283-285. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Apaydın, Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Apaydın, Yunus. "Sahabi Sözü-Kıyas İlişkisi ve Mezhep İmamlarının Uygulamalarından Örnekler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1994), 379-397.

- Araz, Yunus. "Sahabe Döneminde İcmâ". *İslâmın Kurucu Nesli Sahabe III -Sahabe ve Dirayet İlimleri- Tartışmalı İlmî Toplantı*. 241-265. İstanbul, 2018.
- Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansımaları". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III: Sahâbe ve Dirâyet İlimleri*. 213-240. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Atcı, İsa. "İslam Düşünce Tarihinde Fikhî İhtilaf". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2020), 13-34.
- Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Aydın, Mehmet Akif. "Cüâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/77-78. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Aytekin, Mehmet Ali. "Sükûtü İcmâın Kaynak Değeri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020), 282-310.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Bayındır, Servet. "Şâfiî Fukahâsının Beyu'l-İne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun Günümüz İslami Finans Piyasalarına Yansımaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2013), 119-140.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2004.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâi li'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Müsned*. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-hikem, 1430/2009.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahih*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Târîhu'l-Kebîr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1986.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. 3 Cilt. Kuveyt: Vizaratü'l-Evkâf, 1414/1993.
- Ceylan, Metin. "İslâm Hukukunda kaçan Köle (Âbık)". *Kilis 7 Aralık Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (2014), 56-73.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Çetintaş, Recep. "Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hüccet Değeri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 607-639.
- Dağcı, Şamil. "Hükümet-i Adl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/463-464. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed. *Te'sîsü'n-nezâ'ir*. Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh b. Muhammed b. Ömer b. İsa. *Takvîmu'l-Edille*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Duman, Soner. *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebû Muhammed el-Menbeci, Ali b. Zekerîyya. *el-Lûbab fi'l-cem' beyne's-sünne ve'l-kitâb*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu'l-Emvâl*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. 13 Cilt. Dimeşk: Marife 20/2 (2020): 659-695

- Dâru'l-Me'mûne, 1404/1984.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-'Udde fi usûli'l-fikh*. 5 Cilt. Riyad: y.y., 1410/1989.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbu'l-Âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mutemed*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Eraslan, Abdulvasîf. "Haber Naklinin Aklen Temellendirilmesi Bağlamında İcmâ' Rivayetleri Üzerine Bir İnceleme". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (2019), 452-468.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Erkmen, Sebahattin. *Hanefî ve Şâfiî Usûlcülerin Sünnet Anlayışı (Debûsî ve Sem'ânî Örneği)*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ertaş, Hikmetullah. "Buhârî Şârihlerin Mezhepçi Yorumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1270-1279.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-. *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbî's-şerhi'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gaznevî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-. *el-Gurretü'l-münîr fi tahkiki ba'zı mesâ'il-i-İmâm Ebî Hanîfe*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Segâfi, 1406/1986.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Müstasfâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Gül, Mutlu. "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*. 1009-1022. İstanbul: y.y., 2013.
- Güler, Abdurrahim. "İslâm Hukuk Metodolojisinde Debûsî ve Gazzâlî'nin Şer'î Hükümlerin Delillerine Bakış Açıkları". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2020), 95-130.
- Günay, Musa. "İmam Ebû Hanîfe'nin Sahâbî Kavli ile İlgili Görüş ve Uygulamaları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/29 (2013), 120-141.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed *el-Cevheretü'n-neyyira*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Hayriyye, 1322/1904.
- Hamidullah, Muhammed. "Usul al-Fıkhın Tarihi". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (1956).
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Hayta, Mustafa. "Usûlü'd-dîn Anlayışının Usûlü'l-Fıkha Yansıması: İcmâ Örneği". *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 11-32.
- Heysemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer. *el-Hayrât el-Hasan fi Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanife en-Numan*. Kahire: Dâru's-Saâdet, ts.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İntikâü fi Fedâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1412/1991.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *Musannef*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1991.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzheti'n-nazar fi tevdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Riyad: Matbaatu Sefir, 1422/2001.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticâri, 1357/1938.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Vefeyâtü'l-a'yân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, ts.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-afakî'l-cedide, 1429/2008.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*. 9 Cilt. Kahire: Dâiratü'l-Mearif, 1393/1973.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1411/1990.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mugnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- İbn Kutluboga, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım. *Tâcû't-terâcim*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414/1993.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *Fethu'l-Gaffâr bi şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. *el-Emvâl*. Suud: Merkez-i Melik Faysal, 1406/1986.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid. *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1351/1932.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salah*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû' 'ale'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1406/1986.
- Katip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenne, 1360/1941.
- Kavakçı, Yusuf Ziya. "ed-Debûsî Ebu Zeyd Abdullah". *İslâm Medeniyeti* 2/14 (1968), 25-27.
- Kazvîni, Ebû'l-Kâsım Abdu'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Keleş, Ekrem. *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.
- Kılıç, Yusuf. "Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti". *İstanbul Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (1982), 45-88.
- Koca, Ferhat. *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-hicr, 1413/1992.
- Liv, Cemil. "İslâm Fıkhdında Zâhiri - Bâtını İrade Ayırımının Hukukî İşlemlere Etkisi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *Muvattâ*. 8 Cilt. Ebu Dabi: Müessesetü Zâiid b. Sultan, 1425.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-Kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Memduhoğlu, Adnan. "Çağını İyi Okuyan Bir Fakîh Olarak Âmidî ve Sahâbe İçtihadı Konusundaki Yaklaşımı". *Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*. 435-450. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1416/1995.
- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh. *el-Asl*. 5 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-

- Ulûmî'l-İslâmî, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseynel-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl. *Muhtasar*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Nas, Taha. "İmam Şâfiî'nin Sahâbe Kavline Bakışı". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 183-208.
- Necib el- Mutî'î. *Tekmiletü'l-Mecmû'*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Manaru'l-Envar*. çev. Soner Duman vd. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin b. Seref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Özaşar, Mehmet Emin. "Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti". *İslâmiyat* 1/3 (1998), 19-48.
- Özdemir, Recep. "İmam Mâlik'in Metodolojisinde Sahâbi Kavlinin Delil Değeri". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 22 (2016), 203-225.
- Özen, Şükrü. *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Özen, Şükrü. "Te'sîsü'n-nezâ'ir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/545-547. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Râfiî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Sarıtepe, Erdoğan. "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 143-169.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1405/1985.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed. *Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419/1998.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. 1 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1939.
- Şelebi, Muhammed Mustafa. *el-Medhal fi't-Ta'rif bi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1403/1983.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tabsıra fi usûli'l-fikh*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc lâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Turan, M. Fatih. "Bey' bi'l-Vefâ ve Bey'u'l-İne İle Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhî Boyutu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), Marife 20/2 (2020): 659-695

- 117-146.
- Tuzcu, Recep. "Debûsî'nin Mâlik b. Enes'in Kıyası Habere Tercih Ettiği İddiasının Tahlili". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5/10 (2018), 267-303.
- Tuzcu, Recep. *el-Esrâr İsimli Eseri Çerçevesinde Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Hadis Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Ümütli, Mehmet. "Hicrî V. Asır Hanefî Fıkıh Usulü Çevresinin Nesih Algısı - (Debûsî Örneği)". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 147-168.
- Yaman, Ahmet. "Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2014), 11-44.
- Yetkin, Hacer. *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyhi*. Haydarabat: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'l-Nu'mânî, 1408/1988.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütüb, 1414/1993.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.